

תל-אביב-יפו

ביטאון החברה ההיסטורית

נווה שלום:

150 שנה לעליית זרח ברנט

גיליון מס' 2, מרץ 2022

תל-אביב-יפו

ביטאון החברה ההיסטורית

גיליון מס' 2, מרץ 2022

הנהלת החברה:

פרופ' (אמריטוס) גדעון ביגר - יו"ר

פרופ' (אמריטה) עירית עמית כהן

פרופ' מעוז עזריהו

ד"ר חיים פיארברג

שמואל גילר - מזכיר

תמונת השער:

עיבוד גרפי של תצלום רחוב הבעל שם טוב וישיבת "אור זורח" שבנה זרח ברנט בשכונת נווה שלום, שנות ה-30, מאוסף אברהם ברנט

עריכת לשון: נירית איטינגון

עיצוב גרפי: ורד נבון

הפקת הביטאון באדיבות מיכאל ברנט

קטע מתוך מגזרת נייר של האמנית הניה מליכסון

החברה ההיסטורית תל אביב-יפו الجمعية التاريخية تل أبيب-يافا TEL AVIV-JAFFA HISTORICAL SOCIETY

אביצדק קלפה יפעת

מוסמכת בלימודי ארץ ישראל, מדריכת טיולים, ועומדת בראש הועד להצלת בתי הכנסת בנווה צדק ובנווה שלום

פרופ' (אמריטוס) ביגר גדעון גיאוגרף היסטורי ומדיני, החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל-אביב

פרופ' (אמריטה) ברלוביץ - בלוך יפה

המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן. נכדתה של דינה ברנט-ברלוביץ אחותו של ר' זרח ברנט, ושוקדת על כתיבת הביוגרפיה שלו.

פרופ' (אמריטוס) בלבן אברהם

סופר ומשורר. בעל הטור רשימות תל-אביביות בעיתון הארץ

גולדברג יוסי

מורה דרך, מתמחה בתל אביב-יפו

גילר שמואל

אדריכל ודוקטורנט בלימודי ישראל, אוניברסיטת חיפה

דוידוב ניסים (ניקי)

אדריכל ומתכנן ערים. הוביל את תכניות "נווה צדק- שבזי" ו"לב תל-אביב" במשרד אדריכל פרופ' אדם מזור

וידריך שולה

חוקרת תולדות תל אביב

מליכסון הניה

בוגרת היסטוריה וספרות, מדריכה וחוקרת תל-אביב-יפו

פרקש שי

מתעד ומשמר ציורי קיר ותרבות חומרית. יו"ר ועדת ציורי קיר באיקומוס ישראל.

תוכן העניינים

5	 דבר יושב ראש החברה ההיסטורית
6	 פרופ' (אמריטה) יפה ברלוביץ / מי אתה זרח ברנט?
11	 שולה וידריך / ראשיתה של נווה שלום
15	 שמואל גילר / השכונה הנעלמה במנשייה: יפה נוף ומלון בלה ויסטה
19	 ניסים (ניקי) דוידוב / לאן נעלמה נווה שלום
23	 שולה וידריך / סיפורו של מלון שולמית
26	 יפעת אביצדק קלפה / בתי הכנסת בשכונת נווה שלום
30	 פרופ' (אמריטוס) אברהם בלבן / לטייל היום בנווה שלום
33	 שי פרקש / תעשיית ארוני ברזל ב"שערי תורה" ביפו
35	 פרופ' יפה ברלוביץ / קווים לדמותה של חנה ברנט-טרגר: חיים ויצירה
40	 יוסי גולדברג / זה הסיפור שלה! סיפורן של נשים בנווה שלום ובנווה צדק
43	 הניה מליכסון / נווה שלום בעיתונות העברית

פרופ' בגמלאות גדעון ביגר, יו"ר החברה ההיסטורית

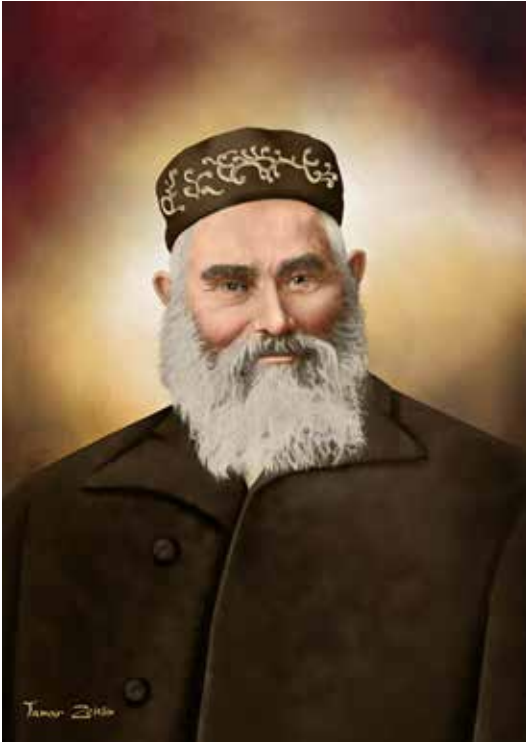
כיום שתחת הדשא שממזרח לתחנת הדלק פז, מול בית התעשיינים, שכן בית החולים היהודי "שער ציון". בחלקה המזרחי של השכונה עדיין נותרו שרידים בודדים, ובהם שרידיהם של מתחם "שערי תורה" של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, מתחם האוטונומיה, ובית הכנסת "חב"ד".

לכן, במלאת יובל 150 שנה לעלייתו של זרח ברנט לארץ ישראל, החליטה החברה ההיסטורית תל-אביב-יפו להקדיש את ביטאונה השני לאיש ולמפעליו. פרופ' יפה ברלוביץ, בת המשפחה, שרטטה את דמותו של זרח ברנט כפי שהיא עולה ממסמכים ראשוניים ומעדויות. שולה וידריך, ששורשיה בנווה שלום, מתארת את התפתחות השכונה וחיי הקהילה שהיו בה, ומספרת גם על בית המלון שולמית שהיה בבעלות של משפחתה. מאמרו של שמואל גילר מתמקד בשכונת יפה נוף שנעלמה, ואדריכל ניקי דוידוב פורס את שלל התוכניות שחלו על השכונות העבריות הראשונות. שי פרקש מספר על קופת ברזל שיוצרה בבית המלאכה "שערי תורה", ותוזר לבניין בית המלאכה לאחר שימורו. הניה מליכסון עוסקת בפרסומי נווה שלום בעיתונות ההיסטורית, יפעת אביצדק קלפה מתארת את המאבקים לשימור אתרי השכונה ובתי הכנסת שנותרו, ויוסי גולדברג מספר על הנשים בנווה צדק ונווה שלום. מאמר פרופ' אברהם בלבן מטייל בנווה שלום בספרות העברית. חנה טרגר, בתו של זרח ברנט פרסמה סיפורי ילדים בעת שהותה בלונדון, ואחד מהם מובא בכתב עת זה, בתרגום פרופ' יפה ברלוביץ המתארת את חייה ויצירתה.

אנו מקווים שהמידע יסיף דעת לקוראים, ואנו מזמינים את המעוניינים לפרסם בביטאון מאמרים על תולדות העיר לשלוח אותם אלינו.

"החברה ההיסטורית תל-אביב-יפו" הוקמה במטרה להביא לידיעת הציבור ומדריכי הטיולים מידע היסטורי בדוק ואמין, וכדי להעלות ולהזכיר אירועים היסטוריים מתולדות העיר. בנובמבר 2021 חל צוין יובל ה-150 לעלייתנו ארצה של זרח ברנט, מייסד שכונת נווה שלום, בסיור שיזמה החברה ההיסטורית, ובסרט על תולדות חייו ופועלו שהוקרן ביוזמת צאצאו במוזיאון לתולדות ארץ-ישראל (מוז"א).

זרח ברנט, המוכר יותר מהשיר על ראשיתה של פתח-תקווה, והשכונה שהקים ביפו, נעלמו מהזיכרון ההיסטורי של העיר. שרידים בודדים נותרו משכונת הבתים שבנה בשנת 1890 וממוסדות הציבור שמימן, ושכונת נווה שלום, שהייתה לשכונה העברית הגדולה ביותר ביפו, נעלמה כליל ממפת העיר. השכונה, שהתפתחה בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, אכלסה אלפי יהודים, והתקיימו בה חיי קהילה תוססים. גלי המאורעות בשנים 1921, 1929 ו-1936 הביאו לנטישת היהודים, ואלה נדדו לתל-אביב. נווה שלום הייתה גדולה בהרבה משכונת נווה צדק, שהייתה מקבץ בתים קטן. עם זאת, בזיכרון ההיסטורי של העיר המוזכרת במפת העיר ואתריה, וגם במפות התכנון, שרידי בתים שהיו בתחום נווה שלום מצוינים כשרידיה של נווה צדק. המרחב הגיאוגרפי הזה, שבפי היהודים נקרא נווה שלום, כונה בפי המוסלמים מנשייה. הרחוב שחצה את השכונה כונה רחוב שוק נווה שלום, והמוסלמים קראו לו רחוב שוק מנשייה. בשנת 1923 נחתכה השכונה לשניים. בתחום תל-אביב היא נקראה נווה שלום תל-אביב, ובתחום יפו - נווה שלום יפו. חלקה המערבי של השכונה נהרס, והוא קבור כיום תחת המדשאות והשבילים של פארק צ'ארלס קלור. נעלמו בית הכנסת "קהילת יעקב", בתי המלון שולמית וליפשיץ. נעלמו גם בית המלון בלה ויסטה, שהיה המפואר במלונות הארץ, ובתי פיינגולד הסמוכים. איש לא יודע

ר' זרח ברנט, ציור: תמר צייטלין, באדיבות מיכאל ברנט

מי אתה ר' זרח ברנט?

יפה ברלוביץ

הקדמה

כולנו מכירים את זרח ברנט משירו של יורם טהר לב הבלדה על יואל משה סלומון. כזכור, הוא נמנה עם ארבעת הרוכבים היהודים שיצאו "בבוקר לח בשנת תרל"ח" לבדוק את אדמות מלאבס, לימים פתח תקווה, והיה מראשוני מייסדיה. בשנת 1886 הוא בנה שם את ביתו, בית מידות נאה שבקומתו הראשונה בית כנסת, ואף חנק אותו בטקס מפואר בהשתתפות כ-400 אורחים מכל הארץ. העיתונאי הירושלמי דוד בוימגרטן, שסיקר את האירוע, תיאר אותו כ"חג לאומי". אולם שנה לאחר מכן השאיר אחריו ברנט את הבית ואת הנחלות שהחל לנטוע עליהן כרמים ופרדסים, ופנה לבנות ולהיבנות במקומות אחרים ובדרכו שלו.

למה לא נשאר ברנט בפתח תקווה? שאלה זו ואחרות ליוו את דמותו הפעלתנית אך החידתית של ברנט כבר עם עלותו לארץ בשנת 1871. ב-1872 הוא הצטרף לחברה לקניית אדמת יריחו, אך העסקה נכשלה; שנתיים לאחר מכן לקח חלק בהקמת שכונת מאה שערים בירושלים, ונמנה עם עשרת הבונים הראשונים שם; ובשנת 1890 הגיע לפאתי יפו להקים, ביוזמתו ובמימונו, שכונה עברית חדשה, נווה שלום, לרווחתם של יהודי המקום.

בד בבד עם עשייה אינטנסיבית זו, נמצא שתקופות ארוכות נעדר זרח ברנט מהארץ, וכשחזר היה מביא עימו הון רב כדי להמשיך במפעליו: בניית בתי מגורים ומוסדות ציבור, הענקת תרומות להקמתם ולתחזוקתם של בתי כנסת וישיבות, וכן תמיכה כספית בבתי ספר ללימוד תורה וללימוד מלאכה. 15 פעמים עזב ברנט את הארץ ושב אליה. והנה, אף שהיה מהיוזמים והתורמים הראשונים והבולטים בבניין הארץ, נדחק שמו מספרי ההיסטוריה אל שולי הזיכרון היישובי. כך הושמט מתולדותיה של מאה שערים, וכך נדחק מהפרקים הראשונים בספר היוכל

למלאת חמישים שנה לייסוד פתח תקווה¹. גם עשייתו הפורה בבניית שכונת נווה שלום הייתה נשכחת, לולא הותיר אחריו ספר זיכרונות. ואכן, בשנת 1929 ראה אור ספרו זכרונות ר' זרח ברנט, ממייסדי פתח תקווה ובונה נוה שלום, ספרו על ידו, סדרו והובאו לדפוס ע"י יהודא הלוי שחטר².

ברנט היה בן 85 כששטח בפני יהודה הלוי שחטר את סיפור חייו כדי להעלותו על הכתב, ונשאלת השאלה מדוע התמהמה כל כך. ובכן, בהקדמה ("ריש מילין") הוא מתנצל בכותבו: "מעולם לא עלה על דעתי להעלות את דברי שנות פעולותי... תחת מכבש הדפוס". ואין ספק שהיה ממשיך כך, לולא ידידים רבים "מכל השדרות", ובהם "הרבנים הגאונים", דחקו בו לעשות זאת. לא כן נקט העורך שחטר, ובהקדמה שלו ("דבר המסדר") הוא תוקף בחריפות את העוסקים ב"זכרונות היישוב" בדגש על "המומנט ההרצלי" המדיני, ומתנערים מפעילי התנועה הדתית "הרוחנית" של יישוב הארץ וקיום המצוות התלויות בה, ושברנט נמנה עימם. יוצא אפוא

רחל לאה ברנט, ציור: תמר צייטלין, באדיבות מיכאל ברנט

התפרסם מכתב ששלח זרח בן נחום בארנעטט, ובו הוא חולק עם הקוראים את אהבתו לארץ, בניסיון לעודדם להצטרף אליו. בין היתר הוא פורס את תולדות חייו לאמור:

אנכי יליד רוסיא הנני. בימי נעורי באתי למדינת ענגלאנד בידיים רקניות, ומצאתי משען בקרובי שארי בשרי שהיו בזה. פה נשאתי אשה ויחדו נשאנו בעולם העבודה והעמל. בגדולות לא חפצנו ללכת, ועסקתי באמונה, ובמשך הזמן חנני ה' בסך מסויים; אז נשאני לבי ללכת לארץ ישראל, ארץ חמדתנו אשר אליה כלתה נפשי כל הימים.

מדוע ברנט מציג את הגירתו בשתי גרסאות שונות? מחקרי על אודותיו מציע את התשובה דלהלן: ברנט הוא לא רק מאהבה הגדול של הארץ הזאת, ולא רק איש עסקים מצליח המקדיש לה את כספיו הרבים; ברנט הוא גם מספר סיפורים מטבעו, המפליא בזיכרונותיו להמציא את עצמו בכל פעם מחדש - וכל זאת בהן, בהומור ובמעין

שברנט בזיכרונותיו בא לספר לא רק על חייו, אלא על מקומו בזיכרון הלאומי, ונאבק על מפעלו - מפעל שעתה, במלאת 150 שנה לעלייתו לארץ, אנו שבים לעיין בו, לזכור אותו ולהיזכר בו.

ואכן, מאמר זה ינסה להתחקות בקצרה אחר קורותיו של זרח ברנט: מי הוא, מדוע אין הוא מכה שורש במקום זה או אחר בארץ, מרבה לנוע בין לונדון לארץ ישראל, ומה היה מקור כספו הרב, שהיה מידלדל ומתרבה מחדש.

מקובנה - ללונדון, 1865

ברנט נולד באביב 1843 בציטוביאן, עיירה קטנטנה בצפון-מערב ליטא. בעיירה היו שישים משפחות יהודיות, שלא זכו אף לבית עלמין משלהן. אביו היה סוחר עורות אמיד ודודו, אחי אימו, רבי אליהו בן זרח, היה רב העיירה. ברנט למד והתחנך אצל דודו, וכשהגיע למצוות נשלח לישיבה בסלובודקה: פרבר בעיר הבירה קובנה שהיה למרכז לימוד יהודי. שם למד שבע שנים, חלקן אצל הרב הגאון רבי חיים בן אברהם קרויזר, שהיה אוהב ציון וחלם לעלות ולהתיישב בארץ עם תלמידיו - שלושים שנה לפני העלייה הראשונה. אלא שהנסיעה נדחתה מעת לעת בשל מצב בריאותו של הרב, ובינתיים הופיע בשיבתו יהודי אמיד מלונדון שחיפש חתן לבתו.

על פי ברנט בזיכרונותיו, הרב בחר בו מכל הבחורים, אלא שברנט דחה הצעה זו מכול וכול. כשנשאל מדוע, ענה: "אם לעזוב את ליטא, אז רק לארץ ישראל". הרב שָׁבַע נחת מתשובה זו, ועם זאת טען כי על ברנט הצעיר להינשא בכל זאת וללכת לונדונה, כי גם משם יוליכו אותו הדרכים לייעודו: "עצת רבנו הייתה כי למען יישוב ארץ ישראל שומה עלי ללכת ללונדון למען אעשה שם הון אשר אוכל אחר כך להשקיע בארץ ישראל" (ההדגשות שלי, י"ב). כלומר, הרב ייעדו מראש לבנות את עריה ויישוביה, ולא רק לעבוד את אדמתה. ברנט ציית לרב, נשא לאישה את רחל-לאה הכהן, והלך אחריה ללונדון (1865).

והנה יום אחד מופיע מידע נוסף על אודות הגירתו ללונדון. בעיתון המגיד (28 בספטמבר, 1881),

משחק מחבואים שובה לב. להלן אנסה לפתור גם כמה מחידותיו.

כאמור, ברנט הגיע ללונדון בתחילת 1865, וחי שנים ברובע העני והצפוף של מזרח העיר. מתחילה בלט במעורבות הציבורית שלו, כאשר יצא להיאבק נגד קיפוחם של יהודי מזרח-אירופה שהיגרו בהמוניהם כפליטי הפרעות שם, אך הקהילה האנגלו-יהודית הוותיקה (יוצאי ספרד וגרמניה) מנעה מהם להקים בתי כנסת משלהם ולנהל את פולחנם על פי מסורתם הם. במזרח לונדון ברנט גם הקים בית מלאכה קטן לכובעי עור ולמעילי פרווה, מיומנות שרכש מאביו, ומצא את פרנסתו בסיועם של אשתו ובני משפחתה שעבדו עימו. כך הלך והשתלב בחיי היהודים המהגרים בלונדון של שנות השבעים, אבל בתום שבע שנים, כשקיבל את אזרחותו הבריטית, הוא הפתיע את כולם כאשר הודיע כי הוא יוצא עם אשתו ובתו התינוקת לארץ ישראל השכוחה והנחשלת (נובמבר 1871).

חמש עשרה העליות לארץ

ברנט התיישב בירושלים, ועד מהרה הפסיד את כל כספו במסחר. גם עבודתו כגהצן לא פרנסה את המשפחה, ואחרי שנה אסף את אשתו ובנותיו (ב־1872 נולדה בתו השנייה) וחזר ללונדון בהחלטה לצבור כספים חדשים. אחרי שנתיים (1874) עלה ברנט לארץ ושוב עימו הון רב. הפעם פגש קבוצה של ירושלמים ("חברת בוני ירושלים") שיצאו מבין החומות לבנות סביב שכונות יהודיות מודרניות, ומיהר להצטרף אליהם להקים שכונה חמישית (כאמור, מאה שערים). כאן בנה בית משלו, וכן הלווה וסייע לחברים אחרים להקים את בתיהם. קל מהרה הבין שהחברים יתקשו להחזיר לו את הלוואותיהם, ושוב מצא עצמו חסר כול, ושוב בדרך ללונדון.

בפעם השלישית (1877) חזר ברנט לקבוצת הירושלמים, הפעם ביוזמה להקים מושבה חקלאית ראשונה ("החברה לעבודת האדמה ולגאולת הארץ"). כך הוא הצטרף ל"מ סלומון, דוד גוטמן ויהושע שטמפפר, וכשחתמו על קניית אדמות מלאבס שלח ידו אל הכיס,

וכמו תמיד תרם סכום נכבד, כדבריו.

ב־1878 עלו 12 המשפחות המייסדות לתקוע יתד ראשונה בפתח תקווה, ובהן משפחת ברנט - עם ארבעה ילדים קטנים ואישה בהיריון מתקדם. במשך שנתיים טרח ברנט עם חבריו להעמיד התיישבות כפרית יש מאין, וכמו כולם עבר מסע תלאות של חסר ורעב, לרבות מחלות, תאונות והתקפות מהכפרים השכנים. אלא שבחורף 1881 שטף הירקון המחליא את המקום, הטביע מתיישבים בבתיהם (קבוצת "הירקונים" שהתנחלה לחופיו), והמית בקדחת קטלנית מבוגרים וילדים. מתיישבי פתח תקווה החליטו לעזוב עד אשר יחלוף זעם, וברחו לירושלים. ברנט, כמו תמיד, עזב ללונדון, וכמו תמיד - כדי לחזור לארץ ולהתבסס בה מחדש.

ברנט עלה לארץ 15 פעם, כך במשך 35 שנה (1871-1906). בין שנת 1883 לשנת 1887 חזר ועלה ארבע פעמים לפתח תקווה, ב־1887 שב עם המשפחה ללונדון (לשלוש שנים), ומ־1890 שוב לא ידע מנוח, משקיע את כל כולו בהקמתה, בהרחבתה ובפיתוחה של השכונה היהודית נווה שלום, ובמרכז הישיבה הגדולה "אור זורח".

תנועת המטוטלת של ברנט בין לונדון לארץ ישראל, ובעיקר "ירידותיו" למשך שנים, עוררו לא פעם התנגדות כלפיו. "האני המאמין" של תנועת "חיבת ציון" היה "נכרסם אבנים ולא נזוז" (מלכה אהרנסון, ממייסדות זכרון יעקב, 1882);³ לא כל שכן האתוס הציוני, שדגל בתחייה לאומית, ושלל מכול וכול את הגולה ("להיות היהודים האחרונים", כדברי י"מ ברדיצ'בסקי). לא כן ברנט. הוא העמיד תורה "לאומית" משלו, כשהוא מהדהד "גולה" ו"מולדת" כמקשה אחת; שהרי באמצעות "הגולה" הוא הצליח לייצר מקורות כספיים בלתי נדלים לבניין הארץ.

למותר לציין כי מקורות אלה הובילו אותו לשיתוף פעולה גם עם תנועת חיבת ציון, ואפילו עם הציונות המדינית. ואכן "עשייה יישובית", ולא "אידאולוגיה יישובית", היא שעמדה נגד עיניו, ומכאן מערכת הקשרים האמביוולנטית שסבבה אותה: ידידות אמיצה עם רבנים אנטי-ציונים שהעריץ; סיועו למנהיגי חובבי ציון בקידום

ובחוץ לארץ, אי אפשר שלא לפרט את כל אותם מפגשים, התכנסויות ושיחות שקיים בנדודיו מארץ ישראל ללונדון ובחזרה. נראה שבמסעות אלה לקח ברנט על עצמו להביא את בשורתן של המושבות החדשות לקהילות היהודיות באירופה, ולעוררן לאהבת ציון, לעלייה לארץ, ולסיוע כספי. ואכן בביקוריו הרבים הציג עצמו תמיד כ"שליח" מארץ ישראל, והתרבוש הטורקי או הכיפה המוסלמית הרקומה שחבש על ראשו עוררו תמיד תשומת לב וסקרנות. למותר לציין כי בנסיעותיו בדרכי אירופה הקפיד להיפגש עם אישים ומנהיגים יהודים ולדון עימם בבעיות ובקשיים במושבות הראשונות (ובעיקר פתח תקווה), בניסיון למצוא להן פתרון ועזרה. כך בפגישותיו עם ד"ר י"ל פינסקר, יו"ר תנועת חובבי ציון; עם הברון דה רוטשילד, שלקח תחת חסותו 13 מושבות נזקקות; עם השר משה מונטיפיורי שהרבה לתרום; ועם איל ההון קלונימוס זאב ויסוצקי, שבא לארץ ללומדה ולבדוקה וברנט ליווה אותו, כמדריך ומסביר.

עם זאת, אורח חייו הנוודי הקריג את ברנט גם מסביבתו הקרובה והתומכת, וכל הקורא בזיכרונותיו מתוודע אל התנצלויות אין-סוף על אודות נסיבותיו ואילווציו לצאת אל הדרכים. ואכן, יציאות אלה היו כרוכות תמיד בנסיעות מייגעות בים וביבשה; בכלי תחבורה לא נוחים; בימי חג ושבת שיש לשומרם; במזון כשר שאינו תמיד נגיש; ולא כל שכן - בלי משפחה או מטופל בילדים. אז למה נדודים? היו כאלה שתמיד הקשו ושאלו. גם הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר, רבם הנערץ של יהודי ברלין, פעיל חובבי ציון ומעורב בענייני המושבה פתח תקווה, שפגש בברנט בסתיו 1886 ובעיצומה של השיחה פנה אליו לפתע ושאל אותו מדוע הוא "נע ונד מהארץ לחו"ל ומחו"ל לארץ". בתשובתו הסתייע ברנט באברהם אבינו, שגם הוא, חרף היותו האב הראשון ומייסד האומה, לא היסס לעזוב ולרדת למצרים (כמו רצה לומר, ברנט בדורו כמו אברהם בדורו). ולראיה ציטט ממדרש ידוע, שבו נטען כי אברהם נענה מתחילה ל"לך לך מארצך וממולדתך" והגיע לארץ ישראל, אלא שהתחרט

המושבות (בעקבות הופעתו בוועידת קטוביץ'); וכמובן נוכחותו בכנסים ציוניים, כמו זה שנערך בלונדון לכבוד הרצל, וברנט הוצג בפניו.

למקורות הונו של ברנט

ברנט מעולם לא גילה את מקורות הונו הרב, ובוודאי לא התפאר בו. ואם בכל זאת היו שהעזו לשאלו מניין לו עושרו, היה מסביר שזהו "פיקדון" שהקדוש ברוך הוא נתן בידיו הנאמנות. במילים אחרות, ברנט, כדרכו, התחמק בצורה סיפורית מלענות על סקרנותם וחטטנותם של הבריות, וייחס את כספו המתחדש לאיזו תופעה שמימית מיסטית שהקדוש ברוך הוא מעורב בה.

דרך אגב, גם צאצאיו של ברנט לא ידעו מעולם להסביר את פשר הונו. אלא שהחידה מצאה את פתרונה כאשר גיליתי יום אחד רשימה סדרתית של חוברות קטנות בשם **ליקוטים משמחי לב** (1903-1919). אלה נערכו בידי מאיר בן נחום בארנעטט, שהציג עצמו כרב, אבל גם כאיש עסקים ופרוון מלונדון. ואכן הרב מאיר ברנט היה אחיו הצעיר של זרח (1851-1923). הוא קיבל את השכלתו בישיבות ליטא (וכן בירושלים, 1879), ובשנות השמונים היגר ללונדון והצטרף לעסקיו של אחיו. מאיר ניהל את חרושת מעילי הפרווה ביד רמה. באותה עת עמד לעזרתו גם האח יעקב ברנט, שהיגר לצרפת והיה מעורב בבורסת המניות בפריז. ואכן רשת המכירות של הברנטים התפרסה באירופה כולה. מלונדון וברמינגהם דרך בלגיה, צרפת, רוסיה וגרמניה, ועד לניו יורק.

ואכן בניגוד לעקרון הפרודוקטיביזציה שניווט את חובבי ציון - לחסל את עסקיהם במזרח אירופה ולפתוח דף חדש שכולו עבודת כפיים ויהי מה - ברנט לא התנתק מטיפוח עסקיו, ולא עוד אלא כמפעל משפחתי גדול ורב. כך הוא הבטיח את איתנותו הכספית - לא בחבריו המתיישבים ולא בתרומות מהתפוצות, ועצמאי וחופשי השקיע בארץ כטוב בעיניו. וכאשר כספו הלך והידלדל מיהר לחזור ללונדון ולהיטען מחדש מקרן השפע העלומה שלו.

כדי להשלים את תמונת מפעלותיו של ברנט, בארץ

מייד וחזר לארצו.⁴ לימים, כאשר ביקש אברהם לחזור, הענישו הקב"ה ועיכבו חמש שנים, וככל שהעיכו ארך כן השתוקקו לשוב אליה עינתה וייסרה אותו. כך גם ברנט. לדבריו, נדודיו בין ארץ ישראל ולונדון הם בבחינת עונש בל ישוער שהוטל עליו, וככל שהוא משתהה הרחק מהארץ, וככל שהוא מתעכב מלחזור אליה, כך הוא מתענה יותר באהבתו ובגעגועיו.

שנים אחרונות

בערוב ימיו, שתי חגיגות יובל החזירו את ברנט לזיכרון הציבורי: בנובמבר 1921 חגגו הוא ואשתו חמישים שנה לעלייתם הראשונה ארצה (1871-1921). קהל רב לקח חלק בשמחתם, ובהם מהפרהסיה האזרחית והדתית המובילה. גם הנציב העליון דאז, מר הרברט סמואל, שיגר אגרת ברכה, והעיתונים היומיים שבו ודיווחו. דואר היום הגדיל מכולם.⁵

אירוע נוסף שהזניק את שמו ברבים התרחש במלאת חמישים שנה לוועידת קטוביץ' (1884-1934), ונמצא שברנט היה השריד האחרון למשתתפים בה. תל-אביב חגגה יובל זה ב"נשף זיכרון", ומנחם אוסישקין, ממנהיגי התנועה הציונית, פתח את הנשף בברכו: "ומשולש הוא החג הזה ליחיד ומיוחד בינינו, המשמש קשר חי בין אותה ועידה לדור הזה [...] אחינו היקר מר זרח ברנט". וסיים: "הריני מברך אותך בשיבה טובה... וכשם שזכית לראות אתחלא דגאולה תזכה לראות את קץ הגאולה".⁶

גם עיתון דבר כיבד אותו בכתבה גדולה פרי עטו של העיתונאי יצחק בן דור. בן דור, שליווה את ברנט במשך ימים מספר וסייר עימו ברחובות נווה שלום, מתאר אותו כך:

בעל קומה שלמעלה מבינונית ומבנה נאה, לבוש בגדים פשוטים ונקיים עם המגבעת לראשו, עם המקל כחפץ של נוי ולא כמשענת בידו. בקומתו הזקופה והליכתו המאוששת אין ר' זרח עושה רושם כלל וכלל כבן תשעים ושלוש. בפיו שיניים תותבות אך לעיניו אין משקפיים כי ראייתו טובה. שמיעתו שמיעת צעיר. ההומור שלו, של אדם בשנות העמידה

ולא כשל בן שנות ירידה. משרת את עצמו בלבישת בגדיו ומסרב לעזרה אפילו כשהוא לובש את האדרת... דיבורו נמרץ למדי. ניכרים סימני תקיפות דעת חמורה... של מי שרגיל לתבוע ולצוות.⁷ שנה לאחר מכן הלך ברנט לעולמו (אוקטובר 1935). שלוש הערים שהעמיד להן מסד - ירושלים, פתח תקווה ותל-אביב - קראו רחובות על שמו.

הערות

1. יעקב יערי-פולסקין, ומרדכי חריזמן (עורכים). ספר היובל למלאת חמישים שנה ליסוד פתח תקוה, תרל"ח-תרפ"ח. פתח תקוה: תרפ"ט (1929).

2. זכרונות ר' זרח ברנט, ממיסדי פתח תקוה ובונה נווה שלום. ספרו על ידו, סדרו והובאו לדפוס ע"י יהודה הלוי שחטר. ירושלים: דפוס "מוריה", תרפ"ט.

3. ראו הציטוט המלא: "אפילו נכרסם אבנים, ממקומנו לא נוזל", מתוך יהודית הררי, אישה ואם בישראל: מתקופת התנ"ך עד שנת העשור למדינת ישראל. תל-אביב: מסדה, 1959, עמ' 282; וכן ראו בספרי: יפה ברלוביץ, להמציא ארץ להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 51.

4. "אז הזכרתי לו את דברי המדרש הידוע המובא בשל"ה הקדוש" [ישעיהו הלוי הורוויץ, מכונה השל"ה הקדוש על שם חיבורו שני לוחות הברית, י"ב]. אצל זכרונות ר' זרח ברנט לעיל, עמ' 28.

5. "חגיגת יובלו של ר' זרח ברנט", דאר היום, א' כסלו תרפ"ב (2 בדצמבר 1921), גל' מ"א, עמ' 1.

6. "נאום מ' אוסישקין", דבר, כ"ב בחשוון תרצ"ה (31 באוקטובר 1934), עמ' 1.

7. יצחק בן דור, "השריד החי של ועידת קאטוביץ' ר' זרח ברנט". דבר, כ' בכסלו תרצ"ה (27 בנובמבר 1934), עמ' 3.

ראשיתה של נווה שלום שולה וידריך

"וַיָּשֶׁב עַמִּי בְּנוֹה שְׁלוֹם וּבְמִשְׁכָּנֹת מְבֻטָּחִים וּבְמִנְחֹת
שְׁאֵנֹת" (ישעיהו לב, 18)

בשנת תרמ"ה (1885) יזמה חברת "עזרת ישראל" הקמה של שכונה בשם נווה שלום בגבול יפו, בין הפרדסים בדרך לירושלים. מאחר שלא נמצאו מים חיים בעומק הרצוי לבארות, התוכנית נגנזה. כתוצאה מכך רכשה החברה אדמות מאהרון שלוש, והקימה בשנת תרמ"ז (1887) את שכונת נווה צדק. כעבור שלוש שנים, בשנת תר"ן (1890), הוקמה שכונת נווה שלום. בניגוד לנווה צדק, שהוקמה בידי חברה מאורגנת, נווה שלום הוקמה ביוזמתו של איש אחד, זרח ברנט.

ברנט, יהודי אדוק, חובב ציון שסחר בפרוות בלונדון, עלה לארץ ישראל 15 פעמים כדי לקחת חלק ביוזמות ההתיישבות בארץ. בפעם התשיעית הוא הקים את נווה שלום. בזיכרונותיו כתב: "בשנת תר"ן עליתי לארץ ישראל, התיישבתי ביפו [...] קניתי מידי הערבים שטח בן חמש עשרה אלף אמות מרובעות אדמת חול בגבול העיר במחיר פרנק אחד האמה". בתום הרכישה הוא הזמין מהנדס, והלה מדד את השטח וחילק אותו לשלושה רחובות מקבילים - כיום מתחם הרחובות ברנט, שמרלינג ואלעזר. מטרת היוזמה הייתה לשפר את תנאי המגורים של היהודים שהתגוררו בבתיים ערביים רעועים, מתוך אמונה שהיישוב היהודי העירוני חייב להתרחב. בט"ו באב הזמין ברנט מכובדים רבים להנחת אבן הפינה. חלקם לעגו לו ואמרו: "יעלו עשבים על לחייך ויישוב לא יצמח על החולות האלה".

את שורת הבתים הראשונה שבנה הציע ברנט למכירה בתנאים ובתשלומים נוחים, בגובה שכר הדירה ששילמו לערבים. עם משפחתו התיישב באחד הבתים, אך בהיעדר היענות, הם נותרו הדיירים היחידים.

לא ששו לעזוב את העיר ולהתיישב באזור חולי ושומם. באותה תקופה חלתה אשתו של רבי נפתלי הירץ הלוי, רבה של יפו. הרב ורעייתו נענו להמלצת הרופאים לעבור למקום שהאוויר בו נקי וזך, ועברו להתגורר באחד מבתיו של זרח ברנט. לאחר שהחלימה הסכים רבה של יפו לרכוש את הבית בתשלומים נוחים. בעקבות איש הציבור המוערך שרכש את הבית הראשון בשכונה, החלו גם אחרים לרכוש בה בתים.

פעולותיו הראשונות של זרח ברנט, לאחר בניית הבתים, היו הקמת מבני ציבור למען הקהילה. הוא הקצה מגרש לבניין בית כנסת, הקים מקווה טהרה, "בית מרחץ של זיעה", ונידב מגרש וכסף לבניין תלמוד תורה, כיום ברחוב אלעזר רוקח 6. במהלך השנים נסע ברנט ללונדון פעמים אחדות כדי לצבור הון, והשקיע אותו בנווה שלום. הוא רכש חלקות נוספות ובנה עוד שורות אחדות של בתים. בגרעין הראשוני שבנה סביב ביתו ברחוב הבעל שם טוב, וברחוב ברנט פינת רחוב המרד, שיכן את כל בני משפחתו. על גבול רחוב ברנט (בעבר רחוב האטליזים) הקים שוק לסוחרים, מתחם חנויות שנבנה סביב חצר פנימית ובמרכז נחפרה באר. בכניסה למתחם הוצב שער ועליו אותיות מסוגננות הנושאות את שמו. צמוד לביתו ברחוב הבעש"ט הקים את בית הכנסת "שונה הליכות", ובשנת 1914 השלים את בניית ישיבת "אור זורח", כיום ברחוב שמרלינג 4.

מפעל חייו של זרח ברנט היה בניין ישיבת אור זורח. הבנייה הושלמה ערב מלחמת העולם הראשונה, וברנט, שנחשב נתין זר, נמלט לאלכסנדריה. בתום המלחמה, עם הכיבוש הבריטי, חזר ברנט לנווה שלום, ומצא כי פעילות הישיבה לא פסקה בכל שנות המלחמה, והיא המשיכה לשמש מקום התכנסות ותפילה. בישיבה ראה את סיום מפעל הבנייה שלו בארץ ישראל. מבנה הישיבה היה המבנה המפואר ביותר בשכונה. הוא התהדר בכיפת זכוכית צבעונית ובארון קודש מעשה אומן, היפה ביותר בתל-אביב. מדרגות חיברו את דירת משפחת ברנט לבית הכנסת אור זורח. בקומה העליונה היה היכל תפילה רחב

גגות רעפים אדומים, בתוך ריבועי חצרות קטנות וקרחות לרוב.

לעומת ירושלים, האווירה בשכונת נווה שלום הייתה סובלנית ולאומית, בעיקר בתקופת העלייה השנייה, בזכות אישיותו המיוחדת של הראי"ה - הרב יצחק אברהם הכהן קוק. החיים הקהילתיים והחברתיים נסבו סביב המרכזים הרוחניים: ישיבת אור זורח, תלמוד תורה ושערי תורה, שפעל ברחוב אלעזר 6 והיה גם המרכז החברתי של השכונה. בית הספר המקצועי ששכן לצידו שילב תורה ומלאכה והכשיר תלמידים במקצועות הנפחות והמסגרות. בחצר שבמרכז המתחם נערכו כל המפגשים החברתיים. לכאן הביאו את מיטות הנפטרים להספידם, וכאן נערכו החופות של תושבי השכונה, בליווי הכליזמרים. כאן קמו פרלמנטים שהשתתפו בהם זקנים וצעירים. מרכז נוסף פעל בבית הספר לבנות ברחוב עין יעקב 14, בניהול "חובבי ציון", ונודע כמוסד לאומי עברי תרבותי של שוחרי השפה העברית. המקום שימש מקום כינוס למפלגות הפועלים, וכאן צמח גם התיאטרון העברי. הקרבה של השכונה לנמל יפו ולתחנת הרכבת הפכה את נווה שלום למרכז המסחרי והמוסדי של השכונות החדשות מצפון ליפו. בה נוסד בית החולים הראשון "שער ציון", וקמה ספריית "שער ציון", מקום המפגש של הסופרים העבריים. על שפת הים פעלו בתי מלון מפוארים ובתי מרחצאות. סמוך לתחנת הרכבת הוקמו אכסניות לפועלים, בתי מסחר ומפעלים. אחד הרחובות החשובים המוזכרים בכתבי הזיכרונות היה רחוב המיליונרים, ששמו המקורי היה רחוב אבו ח'דרה. פניו בן שחר מתאר את הרחוב בספרו **בתי יפו-תל-אביב מספרים: תולדותיה של העיר העברית הראשונה:**

רחוב זה שהיה בקרבת תחנת הרכבת ביפו אוכלס כולו ביהודים. ברחוב זה התגוררו מנכבדי היישוב, אנשי המעמד הבינוני, מורים ואנשי מקצועות חופשיים, הרחוב כונה גם "רחוב האינטליגנציה" או "רחוב המיליונרים" על שם מראה פניהם המכובד ולבושם המהודר של הדירים בו: משפחת עקיבא

ידיים, ומכאן היו בוקעים קולות המתפללים והלומדים. בית הכנסת והישיבה הפכו למרכז התרבותי והרוחני של תושבי נווה שלום.

בפברואר 1948 פוצץ הצבא הבריטי את מבנה אור זורח, בטענה כי שימש כעמדת צלפים לירי לעבר יפו. בעיתון **הבקר** מיום 10 בפברואר 1948 נכתב כי אף שהוסבר לקצין הבריטי שהמבנה הוא נכס לאומי ומקום קדוש, הוא נהרס עד היסוד. מעוצמת הפיצוץ נהרסו גם דירתו של זרח ברנט ובית כנסת שונה הליכות. זרח ברנט הלך לעולמו בשנת 1935 בגיל 93, ונטמן ליד אשתו בהר הזיתים.

נווה שלום, שהחלה להיבנות ביוזמה פרטית של איש אחד, פתחה פתח להמשך היוזמות הפרטיות. כבר בשנות התשעים של המאה ה-19 חרגה השכונה מתחומי רכישות הקרקע של זרח ברנט, וכללה שטחים רבים שנשארו את השם נווה שלום. בכך הפכה לפרוור הגדול ביותר מצפון ליפו. במאמר בעיתון **הצפירה** מיום 3 במרץ 1898 כתב העיתונאי יעקב גולדמן (עקבי"ה): "הפרור היותר מיושב מבני ישראל הוא נווה שלום והמחמדים יקראו לו מאנשיי [...] יש כאן בתיהם של פליטי המחמדים הבנויים בלי שום משטר מזה, ובתי היהודים הצפופים יחד מזה". בהמשך הדגיש הכותב כי נווה שלום היא לב היישוב של בני ישראל בזכות מוסדות הדת שבה, ומגורי הרבנים והדיינים.

השכונה לא הוקמה על פי תוכנית מסודרת. זו הייתה התפתחות זוחלת וללא גבולות שתחמו אותה. אופי הבנייה דמה לסגנון שכונותיה הראשונות של ירושלים - שורת בתים וחומה. הבתים היו מלבניים, עשויים אבן כורכר, ובעורפם קיר התוחם גדר פנימית ומסדרון. בכל חצר היו בית מחראות ובית תבשיל. במאמר "צרור זכרונות" תיאר הסופר יעקב חורגין את השכונה:

שכונת נווה שלום בילדותי קומץ של רחובות חוליים, בלתי כבושים, רחבים למדי בהשוואה לסמטאות יפו הצרות והיו הרחובות מעוטרים מזה ומזה בתי מגורים קטנים, בני קומה אחת או קומותיים, חבושים

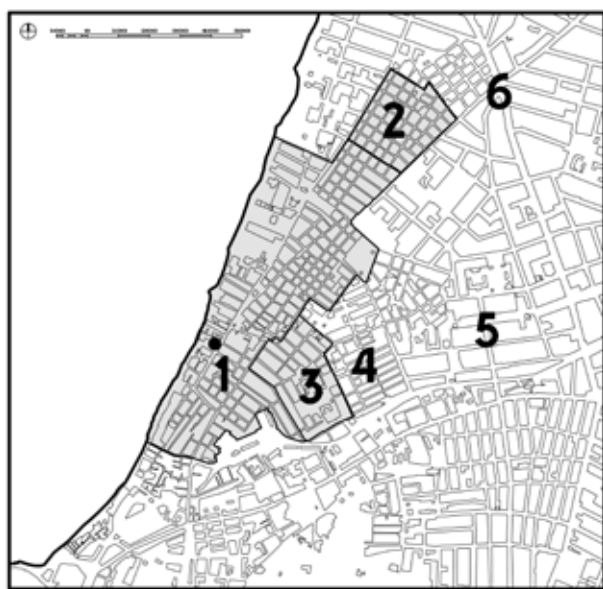
חלוקת המרחב בעיניים יהודיות

מפת 1918

1. נווה שלום 2. חארת א-תנכ (שכונת הפחים)
3. נווה צדק 4. תל אביב

מפת 1936

1. מנשייה (מנשייה תחתית) 2. שכונת קרטון (מנשייה)
עילית) 3. נווה שלום 4. נווה צדק 5. תל אביב
6. כיכר מגן דוד.

הנקודה השחורה - בתי פיינגולד
מקור: אור אלכסנדרוביץ'

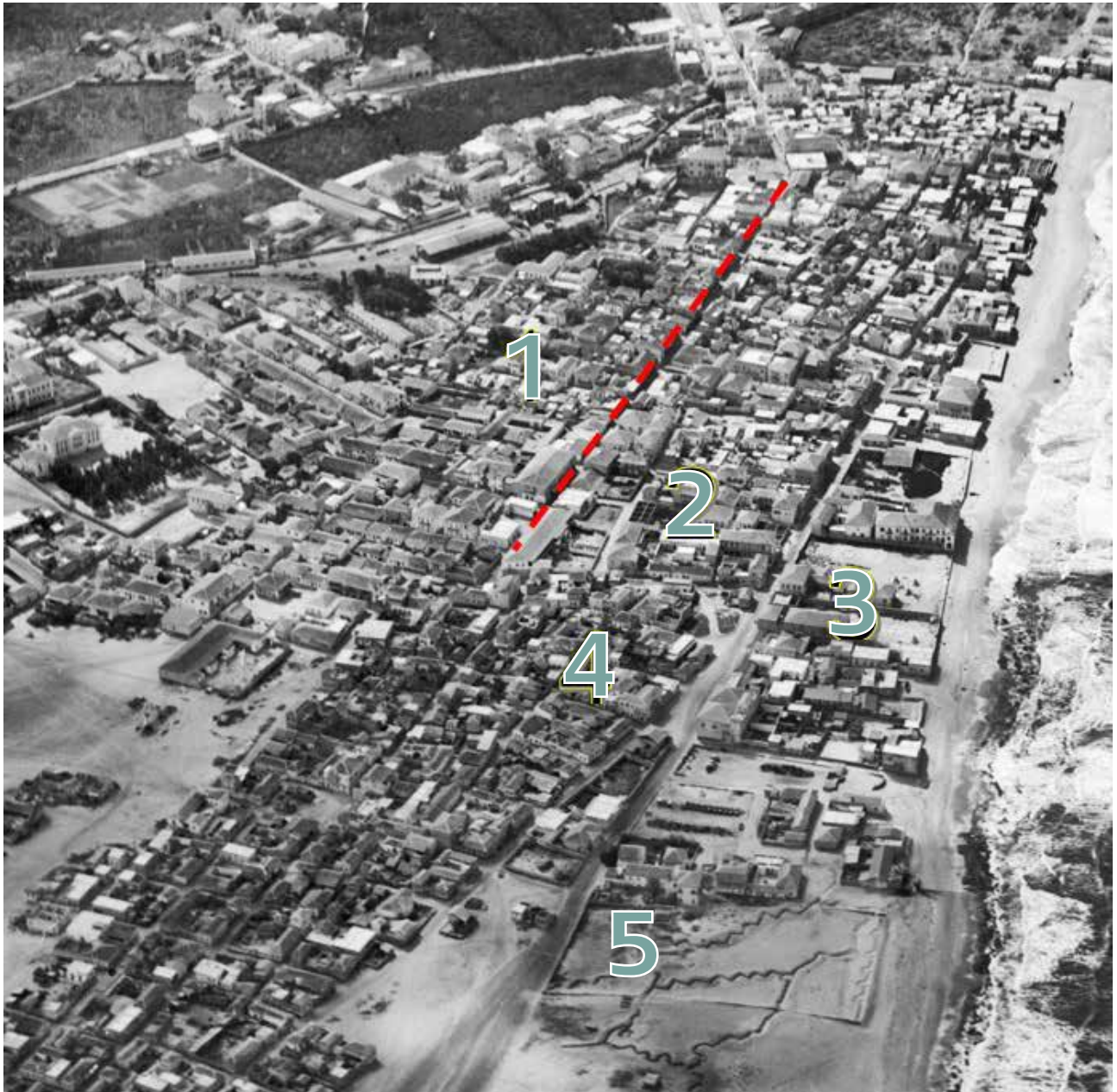
אריה וייס, היוזם של הקמת אחוזת בית, לבונטין מנהל בנק אפ"ק, וכן מנהלי ומורי הגימנסיה העברית, לימים ה"גימנסיה הרצליה" ששכנה אף היא ברחוב ברחוב זה התגורר גם מאיר דיזנגוף, מנהל חברת גאולה באותה תקופה ולימים ראש העיר תל-אביב. בחלק זה של נווה שלום נולד רעיון הקמת שכונת "אחוזת בית".

חנוכת תחנת הרכבת בשנת 1892 תרמה לפיתוח האזור. הוקמו מחסנים, חנויות, בתי מסחר גדולים, בתי מלון ומוסדות ציבור יהודיים שעיצבו את החיים הציבוריים. המבנה החשוב ביותר היה "מועדון ישרון", שבו הוחלט על הקמת "אחוזת בית" - שהפכה לתל-אביב. הוא שכן בקצה רחוב אל מנשייה, כיום רחוב המרד. ברחוב המיליונרים פעל קפה לבנון, שגם לו היה חלק נכבד במימוש רעיון הקמתה של תל-אביב. בספרו פרשת חיי כתב יוסף אליהו שלוש: "היינו מתאספים מדי פעם בפעם בקפה ליפשיץ בנווה שלום תחת נשיאותו של האדון עקיבא אריה וייס במשך שנה תמימה".

בשנת 1922 נחצתה נווה שלום לשניים כשהחליטו ראשי עיריית תל-אביב ויפו לתחום גבול בין הערים; "נווה שלום תל-אביב", ו"נווה שלום יפו". הגבול הדרומי עבר ברחוב האטליזים, כיום רחוב זרח ברנט. הבתים בעלי המספרים הזוגיים נותרו בתחום שיפוטה של יפו, והבתים בעלי המספרים האי-זוגיים נותרו בתחום שיפוטה של תל-אביב. במפקד התושבים היהודים שנערך בשנת 1928 התגוררו בנווה שלום יפו 1,762 יהודים, ואילו בחלק שבתחום תל-אביב התגוררו 2,445 יהודים. בנווה שלום יפו התגוררו ערבים ויהודים זה לצד זה, אך גלי המאורעות שפקדו את הארץ דחקו את היהודים מהשכונה. היא ננטשה לחלוטין בשנת 1936 בעקבות המרד הערבי, ומקומה בתולדות העיר נשכח.

לקריאה נוספת

אלכסנדרוביץ', אור. "גבולות של נייר: ההיסטוריה המחוקה של שכונת נווה שלום".
תיאוריה וביקורת, 41 (2013): 165-197.

תצלום אוויר נווה שלום / מנשייה בשנת 1927
 1 נווה שלום תל-אביב 2. נווה שלום יפו 3. יפה נוף 4. שכונת הפחים 5. בית חולים שער ציון
 הקו המרוסק - קו הגבול, רחוב השוק

השכונה הנעלמה במנשייה: יפה נוף ומלון בלה ויסטה

שמואל גילר

רבים מהמטיילים על מדשאות פארק צארלס קלור אינם יודעים כלל כי מתחת לרגליהם שכנו שכונה יהודית והמלון המפואר בארץ. ממערב לשכונת נווה שלום, שנוסדה בשנת 1890, הוקמה בשנת 1896 שכונת יפה נוף. השכונה הוקמה בידי שלושים חברי "אגודת בני משה" שביקשו להתיישב מחוץ ליפו העתיקה. עם חבריה נמנו יחזקאל דנין-סוכובולסקי, יהודה גור-גרזובסקי, חכם יוסף משה, ניסים קורקידי ודוד חיים. הם פנו בבקשה לאגודת "מזכרת משה" בלונדון כדי שתסייע להם להקים שכונה דוגמת זו שהקימה בירושלים. פנייתם לא נענתה, והם התאגדו כחברת מניות ורכשו חלקת קרקע מסגן הקונסול האוסטרי יעקב פסקאל, סמוך לביתו של רבי חיים שמואל שמרלינג, שנבנה ב־1888. בתקנון החברה נאמר כי מטרתה "לאפשר לכל אחד מחבריה, וגם לשאר יהודי יפו, לבנות בית במחיר שווה לכל נפש". הם חיפשו שטח רחב ידיים מחוץ ליפו שיתאים להקמת שלושים בתים מרווחים ומבני ציבור. מאחר שמחצית החברים היו ספרדים ומחציתם אשכנזים, נקבע כי השכונה תחולק לשניים, אך המקווה והבאר יהיו משותפים. שכונת יפה נוף הקטנה, שנבנתה לחוף הים, נקראה בפי היהודים "בתי שמרלינג", ואילו הערבים כינו אותה "בתי פסקאל".

בשנת 1904 הקים בה הזים שלמה פיינגולד את מלון בלה ויסטה, המפואר במלונות הארץ באותם ימים. לצד המלון בנה בתים להשכרה שנודעו כ"בתי פיינגולד". במלון ובבתים הוכנסו מיטב שכלולי הזמן. המלון כלל טרקלין מפואר, אולם למשחקי ביליארד, בית מרחץ לרפואה הידרותרפית, מרחצאות מים חמים, מרחץ טורקי, מרחץ רוסי, מרחץ בשמים ומקלחות קרות וחמות. במרפסת שפנתה לים נערכו בערבי הקיץ קונצרטים. לצד המלון

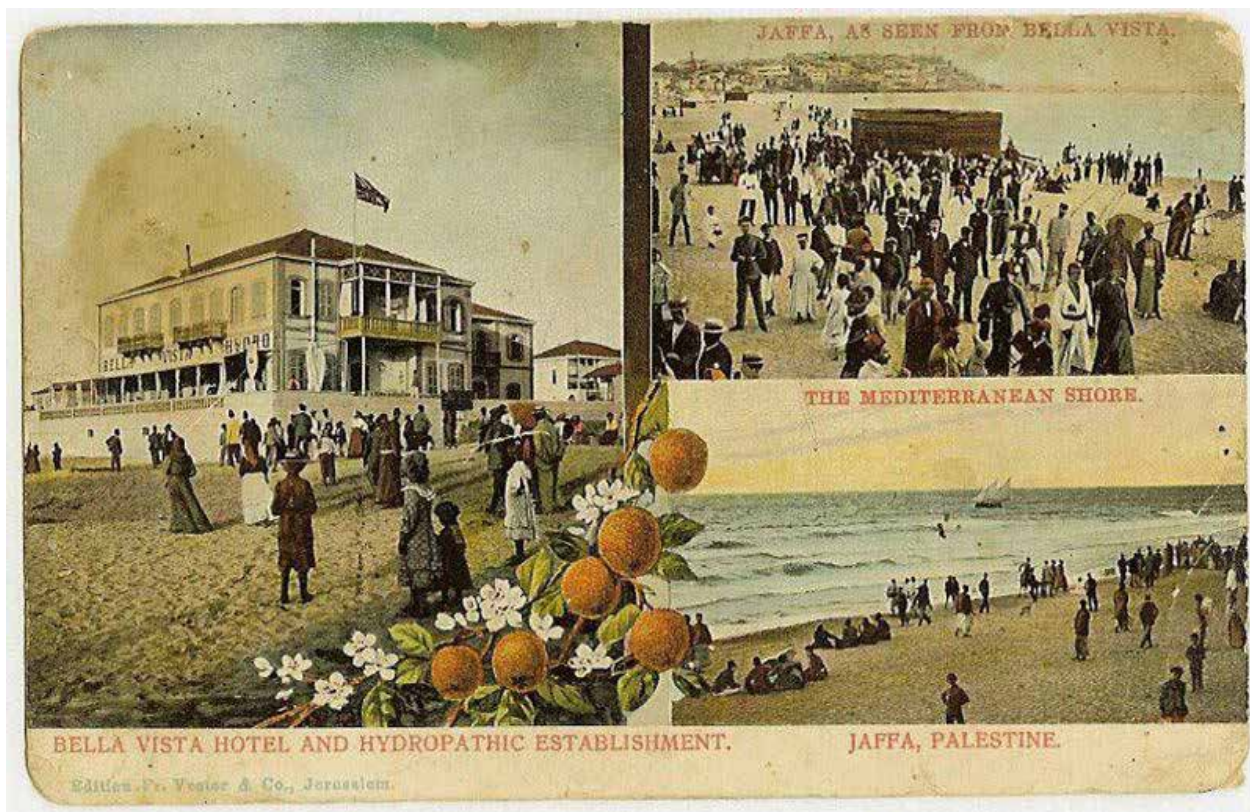
הייתה תחנת רחצה ובה בית קפה, ו"חוף נחמד, מראה ציורי של העיר הישנה".

פיינגולד היה יזם שהקים מפעלים, רכש נכסים רבים, בנה מבני מגורים ומסחר, ופעל גם כעיתונאי ומוציא לאור. הוא היה יליד רוסיה שהוסמך לרבנות, נסע לאנגליה ונשא לאישה את אליזבט קולוויל, יתומה נוצרייה ששימשה בת לווייה לגבירה העשירה אליס פלמר, ומשום כך נחשד בעיני היהודים כמומר. פלמר נקשרה לפיינגולד, והפקידה בידיו את האחריות לנכסיה ולרכושה. בשנת 1895 הגיעו השלושה לירושלים, והוא החל לרכוש נכסים רבים בכספה של פלמר. השמועה על עושרו המופלג הביאה לפתחו מקבצי נדבות, על אף שמועות שנפוצו בדבר נטיותיו המיסיונריות.

במחצית השנייה של שנות התשעים הקים פיינגולד מבנה מפואר בן שלוש קומות מול מגרש הרוסים בירושלים. הבניין, שנודע לימים כ"בית פיינגולד", כלל עסקים ומשרדים, ואת בית הדפוס המצפה. הוא היה שנים רבות מרכז העסקים של העיר, ופיינגולד פתח בו את בית הראינוע הראשון בארץ. לתקופה קצרה הוא חבר לאיתמר בן אב"י בהוצאה לאור של עיתון הצבי, אך הקשר ביניהם הסתיים במריבה ופיינגולד הוציא לאור את עיתונו האמת. מוחו הפורה הגה את הרעיון לחפור תעלה בין הים התיכון לים המלח, ולהתקין מערכת חשמל הידרואלקטרית בירושלים.

את ניהול המלון ביפו הפקיד פיינגולד בידי אחיו אייזיק, והוא עצמו המשיך להרחיב את עסקיו. לאחר מלחמת העולם הראשונה רכש מגרשים רבים בתל-אביב. בפינת הרחובות ליליינבלום ונחלת בנימין בנה את ביתו המפואר, שתוכנן כארמון צריחים בידי האדריכל יצחק שוורץ. בסמוך שכנו ביתה המפואר של אליס פלמר ובית הדואר המפואר, בעל מגדל השעון.

פעילותו הרבה בעסקי נדל"ן האדירה את שמו כיום בעל מעוף ותעוזה. בשנת 1925 הקים בעפולה את המרכז המסחרי והתרבותי הגדול העומד במרכז עד היום. הוא בנה בטבריה את מלון אלישבע, על שם אשתו שנפטרה,

גלית מלון בלה ויסטה

מצעים לרוח הים. מקום אוסף האינטליגנציה של העיר והמושבות". אמדורסקי התפאר בחדרי המלון "שרונים ושרים בני ברית, ושאינם בני ברית, מתאכסנים בהם ומביעים תהילתם בספרי התעודה". במרץ 1909 גדשו את חצר המלון אלפי יהודים בקבלת פנים לכבוד חיים נחמן ביאליק, שהגיע לראשונה לארץ. אמדורסקי הקים במלון את אולם הראינוע הראשון ביפו, שהתקיימו בו גם קונצרטים. בשנת 1912 הוחקר המלון למשפחת ליפשיץ, והיא ניהלה אותו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

במהלך המלחמה הפקיעו הטורקים את המלון והשתמשו בו כמקום מעצר לבעלי נתינות זרה לפני גירושם מהארץ. עם סיום המלחמה הושכר המלון לאדריכל אלכסנדר לוי, בונה ארמונות תל-אביב. לוי הקים במקום את חברת הבנייה "קדם", שתכננה ובנתה עשרות בתי פאר בתל-אביב. עם המבנים הידועים שבנה נמנים בית הפגודה ובית אוסישקין. במאורעות תרפ"א, ב־1 במאי 1921, שימש המלון מחסה ליהודי נווה שלום

שנחשב למפואר שבמלונות המזרח. במלון היו מאה חדרים, אולם נשפים מפואר, ואולם קולנוע ותיאטרון ובו תאי קטיפה אדומה. הושקעו בו מיטב החומרים והאביזרים, ופיינגולד היה לגביר העיר ושוטט בה בכרכרה רתומה לארבעה סוסים. בחנוכת המלון השתתפו הנציב העליון סר הרברט פלומר ומכובדי הארץ, והיא נחוגה ברוב הדר. פזרנותו וגיוס הלוואות שלא יכול היה להחזירן הביאו לנפילתו. בשנת 1931 הוכרזו פיינגולד ופלמר פושטי רגל, ורכושם הוצע למכירה במכירה פומבית. הוא נפטר בשנת 1935 ונקבר בטבריה. אשתו השנייה, יהודית, התפרנסה בדוחק מדוכן למכירת משקאות בבניין המפואר שבנה בעלה.

מלון בלה ויסטה נוהל בידי משפחת פיינגולד עד שנת 1908. בפברואר אותה שנה הוחקר המלון לירחמיאל אמדורסקי, בעל מלון צנטרל בירושלים. בפרסומי העיתונות למלון כתב כי הייתה זו "תחנת רחיצה ייחודית בארץ ישראל, עומד על שפת הים בתוך גן גדול, ולו

השרוף נותר הרוס. במהלך כיבוש יפו בידי לוחמי האצ"ל הם פרצו את דרכם בנתיב שהסתיים במלון בלה ויסטה, עמדתם המערבית. לאחר המלחמה נותר המלון ללא גג, בלב שכונת מנשייה ההרוסה. השרידים ניצבו עד שנת 1959, אז נהרס האזור לחלוטין. מלון הפאר נקבר תחת ההריסות ששימשו מצע לפארק צ'ארלס קלור על חוף תל-אביב.

בצפון שכונת יפה נוף, על מקום בית התעשיינים ותחנת הדלק פז, שכן בית החולים היהודי שער ציון. בשנת 1898 הוא עבר ממקומו הראשון בשכונת אירשייד, הסמוכה לעיר העתיקה, לבית שרכש שמעון רוקח מהקונסול האוסטרו-הונגרי יעקוב פסקאל, לאחר המגפה שפרצה בעיר באותה שנה. הברונית קלרה הירש תרמה לרכישת המקום, והוא נרשם על שמו של יוסף חיים נייגו, מנהל בית הספר מקווה ישראל של "כל ישראל חברים", "כדי שישמש עד עולם כבית ריפוי". בית החולים החדש פעל עד לגירושם של יהודי יפו בשנת 1917. במהלך

שנמלטו מבתייהם, ומרכז פעילותה של קבוצת ההגנה "קדם". יהודים שנמלטו מיפו לאחר המאורעות מצאו משכן בבתי פיינגולד ובמלון. הם חולקו לחדרים שבהם התגוררו כ־150 דיירים. עם השנים הלך מצבם של המלון והבתים והידרדר. במאמר שפורסם לאחר התמוטטות אגפו המערבי בסערה נכתב כי התגוררו בו "חלאת המין האנושי [...] המאוכזבים, שאיש לא שעה אליהם [...]. האומללים ומוכי הגורל" (דואר היום, 22 בפברואר 1935).

בשנת 1931, כשפשט פיינגולד רגל, המלון ובתי פיינגולד הועמדו למכירה פומבית. בספטמבר רכשו את הנכס הצורף הירושלמי ראובן קאשי ואחיו. הם שיפצו את בתי פיינגולד למגורי משפחות ולהשכרת חדרים. המלון פעל זמן קצר, ובחורף 1935 התמוטט אגף המרפסות המערבי בסערה. במאורעות 1936 הועלה המקום באש, וגג המלון נשרף. קאשי ובני משפחתו חזרו להתגורר בכמה חדרים בבתי פיינגולד, והשכירו את שאר החדרים. אולם הקולנוע הושכר לבית יציקה, ואילו המלון

תצלום אוויר, 1932
1. מלון בלה ויסטה
2. שכונת יפה נוף
3. בתי פיינגולד

המשפט המחוזי בתל-אביב בתביעה לבטל את הפקעת הקרקע שנעשתה שלא כדין, ובדרישת פיצויים. סכומי העתק שדובר בהם הביאו גם את עיריית תל-אביב-יפו, בית הספר מקווה ישראל ובית חולים הדסה לדרוש את חלקם, וגם הם פנו לבתי המשפט. המחלוקת הגיעה לפתחו של בית המשפט העליון, ובחודש נובמבר 2010 הוא פסק בעניין וביטל פסיקות קודמות. הוא פסק כי ארבעת הגופים ישמשו נאמנים, והם החלו בדיונים על איתור מדויק של השטח, והערכות שמאי כדי לזכות בפיצוי.

לקריאה נוספת

גילר, שמואל. "השכונה הנעלמה במנשייה 'יפה נוף' ומלון 'בלה ויסטה'". אריאל, 189-190 (2012): 192-204.

השנים הוא נסגר לפרקים עקב סכסוכים או מצוקה כספית, אך המשיך לפעול. לאחר הכיבוש הבריטי בשנת 1917 הוא נפתח מחדש בעזרת "הקבוצה המדיצינית הציונית האמריקאית", ופעל עד שנת 1920. לאחר סגירתו פעל כסנטוריום ו"מרחצאות דרום". במהלך מלחמת העצמאות המבנה נהרס כליל ונשכח. זכרו חזר ועלה בשנת 1995 בפרשה שנודעה בעיתונות בשם "הקדש נייגו".

בשנת 1961 הופקעה הקרקע בידי המדינה, והוקמו עליה בית התעשיינים ופארק. בשנת 1995 פנו "האגודה למלחמה בסרטן" ומי שאיתר את ההקדש בלוח לונץ לבית המשפט המחוזי בירושלים בדרישה להכריז על קיומו של ההקדש מכוח חוק הנאמנויות, ולמנותם לנאמנים. בית המשפט קיבל את בקשתם, והכריז על קיומו של "הקדש שערי ציון למלחמה במחלת הסרטן לזכר יוסף נייגו". בשנת 2003 פנתה האגודה למלחמה בסרטן לבית

משמאל: מלון בלה ויסטה, מימין: בתי פיינגולד. צילום: אברהם סוסקין

לאן נעלמה נווה שלום

ניסים (ניקי) דוידוב

שכונות תל-אביב-יפו עברו תהפוכות במרוצת השנים, וחלקן נשכחו. הכול מכירים את שכונת פלורנטיין, אולם שכונות עבריות שהיו סמוכות לה נעלמו מזיכרון העיר. השם מנשייה מוכר לכול, אולם מעטים שמעו על שכונת אירשיד, והשם נווה שלום נעלם כליל מהתודעה הציבורית. היעלמות זו היא תוצאה של מהלכים תכנוניים ואדמיניסטרטיביים לאורך השנים, חלקם תוצאת הרס. מיתוגי שכונות דוגמת נווה צדק השתרשו בתודעת הציבור בעקבות הצלחות שימור. נווה שלום נעלמה, אף שהייתה גדולה וחשובה ממנה בתולדות השכונות העבריות שמחוץ ליפו, וזאת אף שראשיתה ביוזמה פרטית של אדם אחד, זרח ברנט. בלוח ארץ ישראל של אברהם משה לונץ נכתב: "הפרבר האחד הראשון בזמן ואולי גם במעלה הוא פרבר נווה צדק [...] השני הגדול ממנו הוא נווה שלום". ואף על פי כן, נווה שלום לא זכתה להירשם בדפי ההיסטוריה ובתודעה הציבורית כשכונה יהודית חלוצה.

בנווה שלום התנהלו חיי תרבות ומסחר תוססים. השכונה גדלה בהתפתחות זוחלת וללא גבולות מזוהים שתחמו אותה, ולכן התערבה בתוך מרקמי השכונות הערביות. נווה צדק, לעומתה, התאפיינה בבנייה אחידה, ובמרקם תחום ומזוהה. בנווה צדק התגוררו אישי מפתח בתולדות העיר והיישוב העברי, והם שהחזיקו שנים ארוכות את לפיד הזיכרון וזכו לעיגון באתוס העירוני. תושבי נווה שלום לא נכללו בפנתיאון של מעצבי המיתוס העירוני, הציוני והתיישבותי, אף שהרב אברהם יצחק הכהן קוק הוכתר בשנת 1904 לרב הראשי של יפו בבית הכנסת "שערי תורה". חלק ממבני הדת הבולטים בשכונה נהרסו כבר בתקופת המנדט הבריטי, ומייסד השכונה זרח ברנט, זכור כיום בעיקר מהמשפט "בבוקר לח בשנת תרל"ח" בשירו של אריק איינשטיין.

דרך החתחתים שבה איבדה השכונה את זהותה החלה כבר בשנת 1923, כשהיא חולקה לשניים בין עיריות יפו לתל-אביב, בגבול מזוגזג שחצה רחובות ובתים. גם רחוב האטליזים, רחוב זרח ברנט כיום, ביתר את השכונה. גדתו הצפונית נותרה בתחום בתל-אביב, והדרומית ביפו. היעלמות השכונה החלה אז, כששטחי נווה שלום שבתחום יפו נרשמו במסמכים הבריטיים כרובע מנשייה. מאז עבר האזור תהפוכות רבות, בעיקר עקב תוכניות גרנדיוזיות שלא מומשו. בפועל התבטא הדבר בהידרדרות הפיזית של השטח, והשכונה נעלמה מהזיכרון הציבורי. באותה עת, תפיסת "ישן מפני חדש תוציאו" החלה לשלוט בתכנון העירוני, ובתוכניות 44 ו-39 של עיריית תל-אביב משנת 1934 סומנו השכונות נווה צדק וכרם התימנים כאזורים המיועדים להריסה (בגרסה האנגלית: redevelopment area). גם במפות של הצבא הבריטי סומנו אזורים אלה מחוץ לתחום עבור החיילים הבריטים. הגדילה לעשות תוכנית תא/38, שמטרתה הייתה מודרניזציה של אזור נווה צדק כדי לאפשר הרחבה של הרחובות הצרים. תוכנית זו ביטלה כל רחוב שני במתחם, דבר שהיה בלתי ישים לחלוטין בתנאי הבעלות הפרטית בשטח. המהלך הביא להקפאה מוחלטת של הפיתוח באזור, וכתוצאה מכך זירזה את ההידרדרות של המבנים ואת נטישתם על ידי כל מי שידו הייתה משגת. ראוי לציין שבאותה עת הכין האדריכל המצרי מסעוד אלמליגי עבור עיריית יפו תוכנית לבינוי מחדש של רובע מנשייה בסגנון מודרני, עם שדרות רחבות.

יהודים שהתגוררו בתחום נווה שלום יפו עזבו את האזור לאחר גלי המאורעות, ונטשו אותו סופית לאחר מאורעות המרד הערבי בשנת 1936. מלחמת העצמאות הביאה לנטישת אזור מנשייה כולו, וחלקים מנווה שלום ההיסטורית נהרסו. בשנת 1952 הוצעה תוכניתו של מהנדס העיר יעקב בן סירה לבינוי מחדש של אזור מנשייה, עם כוונה להרחיבה לתחום השכונות נווה צדק וכרם התימנים. מטרתה הייתה ליצור לתל-אביב מרכז עירוני חדש הנטוע בשטחים פתוחים נרחבים. בשנת

1954 התפרסמה תוכנית אב לתל-אביב (תוכנית הורוביץ), ובה סומן האזור להריסה ויועד למגורים בצפיפות גדולה, ולאזור מסחר ופארק חופי.

הפיתוח המואץ של תל-אביב וגוש דן בשנות החמישים חייב הקמה של מרכז עירוני שייתן מענה לצורכי האוכלוסייה והכלכלה. אזור מנשייה כולו כבר היה בתהליך התפוררות והריסה. קבורתה הסופית של שכונת נווה שלום, כחלק מההריסה של כל אזור נווה צדק, שבזי וכרם התימנים, באה עם תוכנית מע"ר מנשייה (מרכז עסקים ראשי למטרופולין). בשנת 1963 הכריזה "חברת אחוזת חוף", חברה ממשלתית-עירונית, על תחרות בין-לאומית - מכרז לתוכניות לפיתוח מנשייה והאזור. לתחרות הוגשו 152 תוכניות מ-33 ארצות. כל ההצעות הציגו תכנון מגלומני עתידי. כבר אז ציין יושב ראש חבר השופטים, סר ויליאם הולפורד מאנגליה, את הקושי ביישום התוכניות שהוצעו. הוא כתב: "הרעיונות שהוצעו ע"י המתחרים עלו בחשיבותם על שרטוטיהם, כיוון שאין מתפקידם להוציא לפועל את עצם עבודת האדריכלות".¹ הזוכים בפרס ראשון היו האדריכלים אלכסנדר בראנקה ופרד אונגרר מגרמניה. הממסד העירוני התנגד להחלטת חבר השופטים, ובסופו של דבר הוכנה בשנת 1975 תוכנית תא/1200 שתוכננה בידי האדריכלים ניב-שוורץ-רייפר. היא כללה את כל המשולש ההיסטורי התחום בין רחוב אלנבי לדרך יפו רחוב אילת, בשטח של 1,500 דונמים. תוכנית זו עיגנה את המרכז העירוני במנשייה, וזו מטרתה המוצהרת כפי שהופיעה בהוראות התוכנית:

לתכנן מחדש את השטח הכלול בתוכנית, להתוות דרכים חדשות, להרחיב דרכים קיימות ולבטל דרכים קיימות, לקבוע אזור מגורים. מרכז עסקים, אזור מלאכה, תעשייה זעירה, החסנה ושירותי מסחר (שוק) מגרשים מיוחדים, שטח לבניינים ציבוריים, שטחים ציבוריים פתוחים, שטח חוף הים, טיילת ושירותי שפת הים, לקבוע שטח שלב א' ושטח לתכנון בעתיד.

שלב א' בתוכנית ניב-שוורץ-רייפר העניק זכויות בנייה

מפליגות למגרשי המע"ר, והוא החל להתממש במתחם המגדלים המזוהה כיום כבית הטקסטיל. התוכנית כללה התוויה של כבישים רחבים, ועיגון ההמשך של דרך שלבים לכביש מהיר לאורך הים - רמז לכוונה להרוס את המרקם כולו, לרבות את הריסותיהן של השכונות נווה צדק ושבזי, ובפועל את כל המרקם של לב העיר ההיסטורי. כל זאת - בשל הרחבת הרחובות הקיימים כדי לאפשר גישה למע"ר. חשוב לציין שאילו תוכנית תא/1200 הייתה מתממשת במלואה, כל המרקם ההיסטורי של תל-אביב היה נמחק, והסיכוי היחיד לשימור כלשהו היה בקרבות פנים אל פנים על כל בניין ובניין. עם זאת, חלקי התוכנית שכבר אושרו ברמה של תוכנית מפורטת קבעו עובדות בלתי הפיכות, וכל שינוי בהן היה מחייב תשלומי פיצויים ניכרים ביותר.

בסוף שנות השבעים הוצעה תוכניתו של האדריכל אדם מזור לרפורמה מטרופולינית בגוש דן, ולפיה יועתק המע"ר לצידי נתיבי אילון. הצעה זו עוגנה בתוכנית המתאר של תל-אביב, וכך ניתן היה לפנות לשיקום ולשימור האזורים ההיסטוריים של נווה צדק, רחוב שבזי, לב העיר וכרם התימנים. עם זאת, הכביש המהיר של ציר שלבים-אליפלט-המרד, שרוחבו שישה מסלולים, לא בוטל, והותיר מצידי מובלעות של שרידי שכונת נווה שלום.

בתחילת שנות השמונים הוחל בהכנת תוכנית 2277, תוכנית לשימור נווה צדק-שבזי. גבולות התוכנית הוכתבו על ידי ציר מסילת הברזל במזרח, ציר האוטוסטראדה שלבים-אליפלט-המרד בדרום ובמערב, והמפגש עם מרקמי השכונות המאוחרות של תל-אביב בצפון. שטח התוכנית כלל מקבץ גדול של השכונות היהודיות הראשונות: נווה צדק, מחנה יהודה, אוהל משה, מחנה יוסף, שכונת אהרון, ושרידי שכונת נווה שלום, ובה המתחמים המקוריים שהיו הבסיס להתפתחותה של השכונה. רחוב זרח ברנט נכלל בתחום האוטוסטראדה ונשאר מחוץ לתוכנית. תוכנית זו הייתה חדשנית במערך

1 עיריית תל-אביב-יפו, ספר השנה 1963, עמ' 247.

לתוכנית שתאזן את הזכויות הקיימות עם שימור אותם החלקים של המרקם. לכן הוחלט לדחות את התכנון המפורט של אזורים אלה למועד מאוחר יותר, ועד אז הוחל עליהם איסור בנייה - בניגוד לתוכנית התקפה - והם זכו לשם הארעי "תפרי נווה צדק".

הכנת התוכניות המפורטות התעכבה שנים, ובמהלכן התנהלו מאבקים עזים על שימור מבנים היסטוריים שונים בתחום נווה שלום, ובעיקר על מתחם שערי תורה של הרב קוק. רק עם השינוי בערכי הקרקע, כשערכי הקרקע למגורים עלו על אלה של הקרקע לתעסוקה, ולאחר ביטול האוטוסטרדה, ניתן היה להתחיל לקדם תוכנית שימור לקטעים שנותרו משכונת נווה שלום ההיסטורית.

התכנון, בכך שהתייחסה לשימור מרקמים קיימים. שם התוכנית היה, כאמור, נווה צדק-שבזי, ומקומה של נווה שלום נפקד ממנה.

התוכנית קיבלה תוקף בשנת 1991. הצלחתה הפכה את השם נווה צדק למותג שהאפיל על כל השכונות ההיסטוריות האחרות בתחום התוכנית. מרבית שטחי נווה שלום שהיו בתוכנית, כמו חלקים משכונת אהרון, הוגדרו בתוכנית לתכנון בעתיד, וזאת עקב מגבלות האוטוסטרדה שטרם בוטלה, ועדיין יש בתוכנית זכויות עתירות שהוענקו לחלקים בתוכנית תא/1200. זכויות אלה הגיעו לכדי 400% בנייה למשרדים, שבאותה עת ערכם היה פי שלושה ממגורים. מסיבה זו לא ניתן היה להגיע

תא/3501 תכנית נווה צדק-שבזי

תא/4408 - תכנית מרחב מנשייה

ישראל את תוכנית תא/4408 לשרידי שכונת מנשייה, בין משולש הרחובות קויפמן ממערב, ברנט ממזרח, ומסילת הרכבת הקלה המתוכננת מדרום. התוכנית משמרת את מתחם התחנה וחלקים ממוזיאון צה"ל, ומוסיפה כ-650 יחידות דיור ומלונאות. בד בבד מקודמים שוב מהלכים לאוטוסטראדה שהוקפאה, ובעקבות הפיכת שדרות ירושלים לציר הרכבת הקלה ולדרך להולכי רגל התעוררה מחדש נחיצותו של ציר שלבים-אליפלט האימתני. אומנם בהמשך לרחוב אילת פוצל הציר מערבה ומזרחה, ובכך הציל חלקים משכונת נווה שלום, אולם המשכו המזרחי יעבור דרך שכונת פלורנטיין. הצרכים העירוניים והפיתוח נודדים במהלך השנים, ואילו ההיסטוריה העירונית משתמרת רק בעוגנים שנותרים לפליטה.

מרחב נווה שלום, 2021

לקריאה נוספת

אלכסנדרוביץ, אור. "הריסה אזרחית: המחיקה המתוכננת של שכונת מנשייה ביפו, 1948-1949". עיונים בתקומת ישראל, 23 (2013): 274-314.

בשנת 2017 אושרה תוכנית תא/3501 שהוכנה בידי "מקום אדריכלים" (יוספה דברה ומיכל סרוסי) והופקדה בשנת 2009. נגד התוכנית הוגשו עתירות לבתי המשפט, ובמהלך שנות הדיונים נהרס חלק ניכר מהמבנים והותיר מגרשים ריקים, ואילו המבנים שנותרו בשטח הם ברובם במצב ירוד ביותר.

הוראות התוכנית נקבעו לאחר סקר היסטורי מקיף של חלקי שכונת נווה שלום שנכללים בתחומה. תא/3501 משמרת את המרקם הקיים ומתווה בינוי באופי זה של נווה צדק. היא כוללת אתר שימור בהמשך למרכז סוזן דלאל, בין רחובות שבזי למרד, ולאורך הרחובות מגדל, אליעזר רוקח, קהילת ש"ס ושמרלינג, שבהם נכללים 15 מבנים לשימור. התוכנית אוסרת על הריסת כל המבנים באתר זה, למעט חלקים שאינם מקוריים. היא אוסרת על תוספות בנייה, למעט שחזור של חלקים מקוריים בהתאם לתיק תיעוד, וקובעת תנאים מפורטים לשיפוץ המבנים ולבנייה חדשה במגרשים הריקים, באישור מחלקת השימור. עוד קובעת התוכנית לשימור מחמיר את מתחם הרב קוק, הכולל את שלושת המבנים שבו ואת הרחבה שביניהם. היא קובעת הוראות מיוחדות לטיפול במתחם הנמצא בין הרחובות אליעזר רוקח, עין יעקב ושמרלינג. בקטעים הדרומיים לאורך הרחובות כל ישראל חברים, שמרלינג וברנט נקבעו 14 מבנים לשימור. באזור זה מותרת בנייה דוגמת נווה צדק - שתי קומות ועליית גג, למעט לאורך רחוב זרח ברנט, ש"ניצל" עקב צמצום חתך האוטוסטראדה, ובו תותר בנייה לגובה של שלוש קומות ועליית גג. אפשר לראות בתוכנית זו גם זיכרון כלשהו לנווה שלום, מאחר שהיא כוללת בתחומה גם מגרש ממערב לרחוב המרד, שהוחרג מתחום מנשייה ויועד לשטח פתוח ולמבני ציבור. ואף שתוכנית תא/3501 היא ברובה על שטח נווה שלום ההיסטורית, היא זכתה לשם "תפרי נווה צדק דרום", ושמה של השכונה העברית הגדולה ביותר נפקד ממנו.

עם זאת, בצד ה"שמחה" על הצלת שרידיה של שכונת נווה שלום, מקדמות עיריית תל-אביב-יפו ורשות מקרקעי

מלון שולמית בנווה שלום שולה וידריך

מלון שולמית שכן על שפת הים, ברחוב קהילת יעקב בנווה שלום, ברובע מנשייה ביפו. את מקום המלון מכסה כיום מדשאת פארק צ'ארלס קלור, מדרום למוזיאון האצ"ל. הוא פעל משנת 1922 עד שנשרף עם פרוץ המרד הערבי, באפריל 1936. סיפורו של מלון שולמית פותח צוהר לסיפורם של מלונות יהודיים נוספים ששכנו בסמוך.

היזם נחמיה פעלץ, מבני היישוב היהודי הישן בירושלים, בן דודה של סבתי שרה אייזנשטיין ברזילי, כתב בזיכרונותיו כי משפחת אשתו עברה ליפו לאחר שנודע לה כי לעיר מגיעים עולים רבים הזקוקים לאכסניה בראשית דרכם בארץ, וכי סוחרים מירושלים העובדים במשלוח הדריים לחוץ לארץ שוהים כל השבוע ביפו ונזקקים לאכסניה כשרה ולאווירה ירושלמית. יהודי ירושלים נהגו לנסוע בימי הקיץ החמים לנפוש ביפו ולטבול בים, וכך עלה בראשו בשנת 1922 הרעיון לפתוח מלון. בעזרת חמו, יוסף מאיר רוזנבאום, איתר מבנה על שפת הים בקרבת בתי פיינגולד, וחכר אותו מערבי בשם אחמד ג'בול. שמו של המלון נלקח מתוך הפסוק בשיר השירים: "שׁוּבִי שׁוּבִי הַשּׁוֹלְמִית, שׁוּבִי שׁוּבִי וְנִחַזְּךָ בֶּן זִי, (ז), השם שולמית סימל עבורו את ירושלים שכה אהב, והוא קבע בחזית בית המלון את השלט **מלון שולמית**, לאות כי ישוב לירושלים. התקוות שתלה ב"עלייה הגדולה" (העלייה השלישית) שתגיע לחוף יפו התנפצו עד מהרה. הוא ויהודים אחרים שפתחו בתי מלון ותלו את תקוותם בעולים רבים שיגיעו וימלאו את חדריהם התאכזבו לנוכח מספר העולים הקטן, בעיקר מאחר שנאלצו להתחרות בבתי מלון מודרניים ונקיים שנפתחו בתל-אביב. הוא ועמיתיו נאלצו להיאבק על כל אורח, ולעמוד בתחרות שהציבה להם תל-אביב.

פעלץ ניהל את המלון עם אשתו שלומית, שעבדה

גם כטבחית. בזכותה יצא למלון שם טוב, בשל ניקיונו ובעיקר בשל המטעמים שיצאו תחת ידיה. תנאי החיים היו קשים. הספקת המים לא הייתה סדירה. את המים שאבו מבור מים במשאבת יד, והעלו אותם למכל גבוה. אך עיקר הקושי, ברוב חודשי השנה, היה לשכנע אורחים ללון במלון. חודשי החורף הארוכים היו הימים הקשים ביותר, ורק לעיתים היו מזדמנים אורחים לכמה לילות. אך בעונת הקיץ המלון היה מלא משפחות ירושלמיות שהגיעו ליפו להתרחץ במימי הים, ובני המשפחה נאלצו לוותר על חדריהם הפרטיים ולהתגורר בפרוזדור.

ההכנסה הייתה מועטה. הם גבו חמישה גרושים עבור לינת לילה, ו-25 גרושים עבור פנסיון מלא. מדי בוקר היה על נחמיה להתייצב בתחנת המשטרה ששכנה בסמוך לתחנת הרכבת במנשייה, לביקורת על רשימת האורחים שהתאכסנו במלון. בזיכרונותיו סיפר כי העמידה במשטרה מול השוטר הערבי הייתה עינוי עבורו: "הוא היה נוהג להעמיד פנים כחוקר את טיבם של האורחים שברשימה, אבל בעיקרו של דבר ביקש להשפיל את כבוד 'היהוד' הנתונים למרותו".

מבצע הבאת האורחים מהרכבת היה קשה. בעלי בתי המלון ביפו היו מתכנסים פעמיים ביום בתחנת הרכבת לקבל את פני האורחים ולמשוך אותם למלונם. בבוא הרכבת היו רצים אל הקרונות וצועקים בידיש, בערבית ובעברית: "מי רוצה מלון בזול ונקי", אווזים באורחים ובמזוודותיהם ומושכים אותם אליהם. לא פעם חזר נחמיה הביתה בלב מר והודיע לאשתו כי "לא ילך יותר לרכבת".

בשנת 1924 התגברה העלייה לארץ (העלייה הרביעית), והמהומה הגדולה עברה לנמל יפו. עם הגעת אונייה רצו לנמל, שהתרוצצו וצעקו בו בקולי קולות ספנים, פקידי מכס ו"קרנטין", קרובי משפחה ובעלי בתי המלון. בתוך בליל הצעקות צריך היה למצוא אורחים לבית המלון ולסייע להם במשרדי העלייה והמכס. המלון התמלא אורחים, ואלה הביאו איתם ריחות חריפים של בגדים שעברו חיטוי בנמלים שונים. האורחים היו חסרי

יוסף אלטר איזנשטיין ושרה רעייתו

בכך נגמרה פרשת חייו של פעלץ ביפו, והתחיל עידן חדש למלון שולמית. בשנת 1931 החליטו סבתי שרה לבית רוזנמן, שנולדה בירושלים בשנת 1889, ובעלה יוסף אלטר איזנשטיין ושלושת ילדיהם לעבור מירושלים ליפו ולהתפרנס ממלונאות. שרה הייתה בת דודו של נחמיה פעלץ. המלון פעל רק בקומה הראשונה, מעל קומת הקרקע שבה פעל בית קפה ערבי באולם גדול. בין אורחי המלון היו גם ערבים, בעיקר סוחרים שהגיעו מסוריה ומלבנון. שרה ובעלה היו בקיאים בערבית, בידיש ובלדינו, אך רוב האורחים היו ירושלמים דתיים שנהגו להגיע לקראת החגים. לקראת חג הסוכות נהגו להגיע סוחרי לולבים ואתרוגים.

בני המשפחות הירושלמיות נהגו להתארח כולם בחדר אחד. בקיץ נהגו ילדיה של שרה לישון על הגג כדי לפנות מקום לאורחים. המשפחה כולה הייתה מעורבת בניהול ובתפעול המלון. אחיה של שרה, לייבוש רוזנמן, היה מנהל אדמיניסטרטיבי, אשתו רחל קילפה ירקות לבישול, שרה בישלה, והילדים ערכו את השולחנות והגישו את הארוחות. המאכלים היו אופייניים לאשכנזים הירושלמים: מרק עוף עם אטריות, שהערבים מאוד אהבו, או מרק ירקות, צימס, גפילטע פיש, וצ'ולנט בשבת. הקינוח היה תמיד קומפוט (לפתן פירות).

במלון היו עשרה חדרים, חמישה בכל צד, וחדר אוכל גדול שנועד לארבעים איש, ונוצל לא אחת לאירועי חתונות ושמחות. על שפת הים התנהלה פעילות

אמצעים, ולאחר שהייה של כמה ימים פנו לתל-אביב או למושבות לחיפוש עבודה. חלקם אף לא טרחו לשלם את חובם למלון. למרות הקשיים נהנה נחמיה מהמפגש עם העולים ומהדרכתם בצעדיהם הראשונים בארץ, והשיחות עם אנשים מעולמות שונים תרמו לחיים העלובים בסמטאות נווה שלום ביפו.

בימי שבת ומועד חש נחמיה בטעם אחר של "הנשמה היתרה" של השבת. הוא נהג להתפלל בבית הכנסת אור זורח של זרח ברנט. בית הכנסת היה נקי ומסודר, ונוסח התפילה היה לפי רוחו. אבל יותר מכול אהב את בית הכנסת של הספרדים ברחוב קהילת יעקב, שבו שכן בית המלון. משכו אותו המנהגים היפים בשעת התפילה והעברית הצחה, שהשרו אווירה של קדושה וחגיגות.

נחמיה פעלץ החל לעסוק בפעילות ציבורית והקים את "התאחדות בתי המלון ביפו" לשם שיפור רמתם וביסוסם, ואף שימש כמזכיר ההתאחדות. הוא ביקש מהעירייה סיוע בגיבוש תקנות שיחייבו את בתי המלון, ועזרה בתיווך בסכסוכים שהתגלעו ביניהם. עם פרוץ מאורעות תרפ"ט (1929) נשבר מטה לחמם, מאחר שיהודים חדלו להגיע ליפו. המאורעות פרצו בחודש אב, בשיא העונה, וכל האורחים נסו לתל-אביב. נחמיה, אשתו והילדים נותרו במלון לבדם, מקשיבים לכל רחש ברחוב. בבית הקפה הערבי שבקומת הקרקע החלו התקהלויות של ערבים. וכך הוא מתאר: "אחדים מהם יצאו לחצר, וכשראו אותנו שלפו סכינים ועשו עצמם כעוסקים בהשחזתם". בערב הגיעו לנמל כמה אוניות מלחמה בריטיות שהאירו את העיר בזרקורים, והמשפחה עברה ליל נדודים. כשנודע בבוקר על הטבח בחברון ועל היקף המאורעות בארץ ביקש נחמיה לחלץ את משפחתו, אך הרחוב היה חסום. פעלץ מתאר את מה שראו עיניו: "הרחוב היה חסום בהמוני ערבים נלהבים, אשר צעדו לעבר תל-אביב, מניפים אלות סכינים ורובים וקוראים בקולי קולות 'עליהם, עליהם!' כל התושבים הערבים שבמנשייה יצא לחזות ב'פנטזיה'. הדרכים לתל-אביב היו מסוכנות, אך מסוכן יותר היה להישאר. פעלץ ומשפחתו הצליחו למלט את נפשם.

מודעת פרסומת מלון שולמית

מעורבת של ערבים ויהודים. זה היה חוף הרחצה היחיד באזור. המציל היה ערבי וישב באוהל על שפת הים. במודעת הפרסומת משנת 1932 של מלון שולמית נכתב: "מלון שולמית המפורסם נתחדש ונשתכלל בחדושים ושכלולים, ועומד לשרות הקהל הנכבד. מלון שולמית ידוע ומפורסם תמיד בנקיונו המצוי, במאכליו הטעימים והטריים, בחדריו המרווחים, באויר הים הצח, והשרות המצוינה - במחירים נוחים".

באפריל 1936, עם פרוץ המרד הערבי, נשרף מלון שולמית, ועימו מלון בלה ויסטה ומלון מרגלית הסמוכים. משפחת אייזנשטיין הצטרפה למאות הפליטים שנסו על נפשם אל תל-אביב.

מיקום המלונות בתצלום אוויר משנת 1932

בתי הכנסת בנווה שלום

יפעת אביצדק קלפה

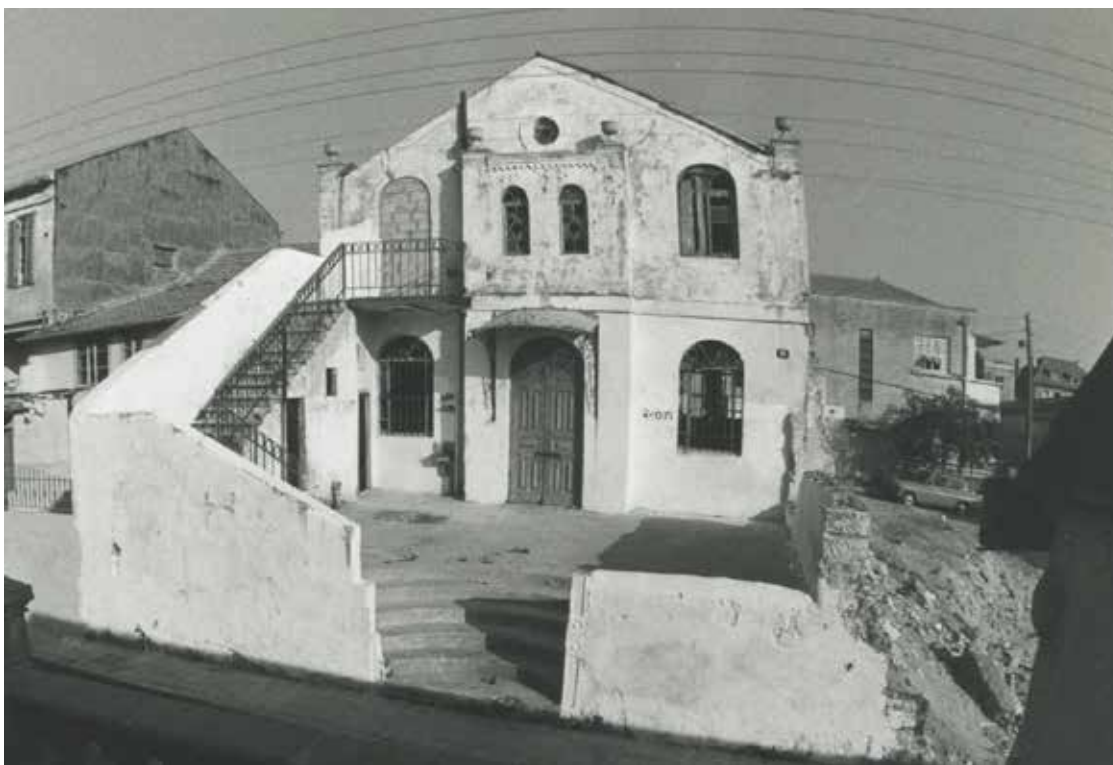
כשבנה זרח ברנט את שכונת נווה שלום, בשנת 1890, קונה הדירה הראשון היה הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו. רכישה זו סללה את הדרך להתפתחותה של שכונה שהתנהלו בה חיי קהילה פעילה, ונבנו בה מוסדות ציבור ובהם בתי מדרש ובתי כנסת רבים. ברנט כתב בזיכרונותיו כי בימים הראשונים התפללו בחדרים בתוך ביתו הפרטי, ולאחר מכן הוא הקצה מגרש ומימן את בניית בית הכנסת והישיבה הראשונים בשכונה; בית הכנסת "שונה הלכות" נוסד בשנת 1907 (רחוב שמרלינג 4), ובניית ישיבת "אור זורח" ובית הכנסת שבה הושלמה בשנת 1914 (רחוב שמרלינג 6). בשנת 1895 הקדיש ברנט כשני דונמים לבניית "שערי תורה", מוסד חינוכי למען ילדי יפו. במוסד היו חדרים ללימוד תורה ובית כנסת קטן, שהתפללו בו מדי בוקר עם הנץ החמה.

בית הכנסת "סוכת שלום" נוסד בידי הגאון נפתלי הרץ הלוי, והיה חלק מבתי זרח ברנט (רחוב זרח ברנט 5); התפללו בו בנוסח אשכנז ופעל בו מניין ותיקין. בשנת 1900 ייסד הרב יעקב הכהן ריבי את בית הכנסת "קהילת יעקב", ובו התפללו יהודים ספרדים שהתגוררו בחלקה המערבי של נווה שלום. נהג להתפלל בו גם הרב בן ציון חי עוזיאל, ובשנת 1901 הוא אף הוכתר במקום לרבה הראשי של יפו. המבנה נהרס בשנת 1986 ובמקומו ניצב כיום בניין הכשרת היישוב. בית כנסת "הכוהנים" נבנה גם הוא לעדה הספרדית. אף שבשלט על קיר המבנה נטען כי נוסד בשנת 1860, השנה המדויקת שבה התחיל לפעול אינה ידועה לנו (רחוב כ"ח 2). הרב ראובן רובס זצ"ל שימש בו בתפקיד משנת 1940 ועד פטירתו בשנת 1985. כיום המבנה מתפקד כמחסן של מסעדת דלאל.

בית הכנסת "קהל חסידים ב" (בית הכנסת "קהל חסידים א" שכן בנווה צדק) הוקם בשנת 1909 בידי אפרים אליעזר רימון גרנט (רחוב שמרלינג 10). התפללו

בו בנוסח אשכנז, ובסעודה שלישית בשבתות היו מגיעים אליו חלוצים שהתגעגעו לבית אבא. בית הכנסת היה מעוטר בציורי קיר, ולעזרת הנשים הולך גרם מדרגות חיצוני. המבנה נהרס, אך בסמוך לו נבנה בית מדרש חדש, "כולל גבריאל", הפועל עד היום. בית הכנסת ותלמוד תורה "שערי ציון עץ חיים" הוקם בתחילת המאה ה-20 בידי הרב בן ציון חי עוזיאל, הראשון לציון, עבור הקהילה הספרדית. המבנה צמוד למרכז סוזן דלאל (יחיאלי 4). בית כנסת זה הוא מהבודדים שעדיין פועלים. בית הכנסת "חברת ש"ס" נוסד בשנת 1911 בידי הרב זאב וולף גרינוולד, מחבר **ילקוט סיפורים**, שעמד בראש קבוצת לומדים בשכונה (רחוב חברת ש"ס 7). חצר בית הכנסת ובית המדרש נשקו לבית אחיו של הרב הראשי ליפו והמושבות, שאול חונא קוק. כיום פועל במקום בית כנסת ששיקם נינו של הרב גרינוולד, חוני המעגל איצקוביץ' ז"ל, עם דניאל רוימי הגבאי. רק מעט נותר מהדרו של המקום.

בית הכנסת ובית המדרש "אוהל יצחק - חב"ד" נוסד בשנת 1903 ביוזמתם של החסיד יחיאל אביגדור שמרלינג והרב שניאור זלמן סלונים מקהילת יפו (רחוב עין יעקב 12). על פי כתובת הקדשה שהייתה תלויה בו, הוא נקרא על שם הרב לוי יצחק זצ"ל ורעייתו מרים ז"ל, שתרמו שבעים נפוליאונים לבניין בית הכנסת של חסידי חב"ד לעולם. את הקירות עיטרו ציורי קיר מעשי ידי האומן גרשון אינבונד. בית הכנסת ובית המדרש היו מרכזם הרוחני של חסידי חב"ד ביפו, נחום גוטמן צייר את המבנה, ועגנון מזכיר את המקום בספרו **תמול שלשום**. כיום הבניין הוא בבעלות עיריית תל-אביב-יפו, שזכתה בו לאחר מאבק משפטי ממושך עם אנשי חב"ד. הוא מיועד לשימור מחמיר ומוגדר על ידי אנשי המקצוע כשכיית חמדה של ארכיטקטורת בתי כנסת. המבנה, שגגו נהרס ותוכו נשרף במהלך השנים האחרונות, שוקם חיצונית בלבד, ונאטם על ידי עיריית תל-אביב-יפו בשנים 2020-2021, בד בבד עם מכירת חצי ממגרשו לבנייה פרטית.

בית הכנסת מראות הסולם בנווה צדק, בשנות ה-70, צילום חוני המעגל.

בית הכנסת מראות הסולם בנווה צדק, 2022. צילום יפעת אביצדק

בית הכנסת "שערי תורה" בשנות ה־70, צילום: חוני המעגל איצקוביץ

בית הכנסת "שערי תורה" בשנת 2021, צילום: ורד נבון

מאוד מהמקום, והפך לפטרוננו. במוסד חינוכי תורני זה הונהג לימוד בעברית, שלא כמקובל בתלמודי תורה באותם הימים. שער בית המלאכה, העשוי ברזל מעוטר (רחוב אלעזר 6) יוצר בידי גולדמן ותלמידיו. הוא נלקח ממקומו בפעולת הצלה של "המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל" כשהמבנה החל להתמוטט. הוא ישוחזר במימונה, ויחזור למקומו לכשישוקם המבנה.

בית הכנסת החבד"י בשנות ה-70. צילום: חוני המעגל איצקוביץ

בשנת 2007 מכרו נאמני "הקדש שערי תורה" את המתחם ליזם פרטי. בהתאם לתוכנית בניין עיר משנת 2010, ולאחר התנגדויות רבות של "המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל", "הוועד להצלת בתי הכנסת ההיסטוריים" וגופים נוספים, הוטל על היזמים לשמר את בית הכנסת וחלק מהמבנים שנותרו במתחם. במקום עתיד לקום פרויקט מגורים גדול, ועדיין לא ברור מה תהיה מידת הנגישות של האתר לציבור. בשנת 2007 נהרס גם בית הכנסת "קהל חסידים א", ברחוב רוקח בנווה צדק, מראשוני בתי הכנסת בשכונות היהודיות מחוץ לתחומי יפו ההיסטורית. כיום עומד על מקומו בית מגורים פרטי. ההבטחה שניתנה בעבר, ולפיה הרס בית הכנסת יסייע לשימור בית כנסת הסמוך "הפרושים-מראות הסולם", לא קוימה. הבנייה החדשה אף גרמה להתמוטטות המעט שנותר מבית הכנסת. "המועצה לשימור אתרי המורשת בישראל", הממונה על ההקדשות מטעם בית הדין הרבני, ו"הוועד לשימור בתי הכנסת", פועלים בניסיון להציל את מבני הציבור ב"שערי תורה" ואת בית הכנסת "חברת ש"ס". הם פועלים גם בניסיון להביא לשימור בתי הכנסת "אוהל יצחק" ו"מראות הסולם", האמורים לעבור שימור בידי העירייה, ולחדש את פעילותם. מעשרות בתי הכנסת ובתי המדרש שהיו בשכונות היהודיות מחוץ ליפו, לא נותרו אלא שרידים בודדים. ראוי לשמר את המעט שנותר, ובכך לכבד את מורשתן של השכונות שקדמו לתל-אביב, ותרמו להקמתה.

מתחם "שערי תורה" הוא ללא ספק המרשים והחשוב בשכונה. הוא כלל, בין השאר, חדרי תלמוד תורה, בית מלאכה, בית תבשיל, חדרי לימוד שונים, ואת בית הכנסת הגדול שכבר הוזכר. הוא נוסד כבר בשנת תרמ"ו ביפו העתיקה, ביוזמתו של הרב נפתלי הרץ הלוי. תשע שנים מאוחר יותר, ביוזמת עסקנים מהקהילה האשכנזית שחברו לזרח ברנט, התחילו בבניית המבנים במגרש הגדול בנווה שלום אותו תרם ברנט. המקום הפך להיות מרכז הקהילתי של השכונה, וחצרו הגדולה שימשה לצרכים מגוונים. בין השאר נערכו במקום טכסי נישואין. נמצאה כתובה היסטורית עליה חתום הרב קוק, ובה איור בית הכנסת שערי תורה. במשך חמש שנים ניהל הרב במתחם ישיבה לבחורים, שהייתה פורצת דרך וחדשנית בהשוואה לשיבות בארץ באותן שנים.

יוצא דופן היה השילוב בין לימודי המלאכה ולימודי התורה של הנערים, דבר חדשני מאוד באותן השנים. בראשית המאה העשרים, עתיד החינוך בארץ היה נושא למחלוקת בין אסכולות שונות, והשילוב בין לימוד תורה ולימוד מלאכה באותו המקום, היווה פריצת דרך. המורה יעקב גולדמן לימד את הנערים את מלאכת חרשות הברזל, ואף ייצר איתם קופות וכספות שנמכרו ברחבי הארץ, והיוו הכנסה לבית הספר. הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהגיע ליפו ב-1904 כרבה הראשי של העיר, התפעל

לטייל היום בשכונת נווה שלום אברהם בלבן

היעלמותה של שכונת נווה שלום מהמפה החלה כבר בשנת 1923, אז נקבע הגבול בין יפו לתל-אביב. חלקה המערבי, שנותר ביפו, נבלע ברובע מנשייה. עם החרבת בתי הרובע היא נבלעה מתחת לדשא הפארק, ואילו חלקה התל-אביבי נבלע על ידי שכונת נווה צדק. סיפורה נותר בספרות ובזיכרונות. מי שרוצה להסתובב כיום ברחובות נווה שלום או בחולות שקדמו לה יכול לעשות זאת בעזרת יעקב חורגין, שנולד בשכונה ונחשב לסופר העברי האשכנזי הראשון שנולד והתחנך בארץ, ובעיקר בסיועם של נחום גוטמן וש"י עגנון.

יעקב חורגין מצייר בזיכרונותיו תמונה גרפית להפליא

של שכונת ילדותו:

ושכונת נווה שלום בילדותי קובץ של רחובות חוליים, בלתי-כבושים, רחבים למדי בהשוואה לסמטאות יפו הצרות, והיו הרחובות מעוטרים מזה ומזה בתי-מגורים קטנים, בני קומה אחת או קומותיים, חבושים גגות רעפים אדומים, בתוך ריבועי חצרות קטנות וקרחות לרוב. בתי קומה ואילנות היו אחד ברחוב ובודדים בשכונה כולה (יעקב חורגין, "לתל אביב - צרור זיכרונות", גזית, פברואר 1984).

בהיעדר כל תנועת כלי רכב ברחובות, התפלשו יחד ברחובות הלא סלולים "זאטוטי הבתים הסמוכים, תרנגולים וחתולים". היחידים שעברו ברחובות היו רוכלים ערבים שמכרו ירקות או חלב, וכן הדוור השכונתי. הכרכרות המהודרות של יפו היו פוקדות את השכונה רק לעיתים נדירות, כשהיה צורך להעביר חולה אנוש לבית החולים, או להחזיר חולה מחלים לביתו. למעשה, רחוב אחד בלבד בשכונה, רחוב המיליונרים, "היו בו בתים פחות או יותר ראויים לדירת בני אדם. שם גרו עשירי היישוב כמו ז.ד. לבונטין, י. גרזובסקי, וכדומה".

בהמשך זיכרונותיו כותב חורגין על מרכזה הרוחני

והחברתי של השכונה, "שערי תורה", שבמבניו רוכזו רוב בתי הכנסת של השכונה: בית כנסת מרכזי לנכבדי הקהילה, הרב והדיינים, ואליו צמודים בתי תפילה קטנים שנועדו לבעלי מלאכה משכימי קום. בתי תפילה אלה שימשו במשך היום גם כחדרים שבהם למדו התלמידים הכול, החל מאלף-בית וכלה בדפי גמרא. דרשנים שהיו מופיעים במקום בהפתעה היו "תוצרת-יצוא של ירושלים החרדית". חורגין מביא תיאור נפלא של הדרשן ר' בנציון יאדלר, שהיה מגיח ממאה שערים בפרוס חודש אלול ויוצא למסע התעוררות בקרב קהילות ישראל בערים ובמושבות, ומתחיל תמיד ביפו, קרי נווה שלום:

בזריזות שלא לפי גילו, היה כובש לו חלון מתאים ומשתבץ בחללו - לראשו "שטריימל" עצום, שמתחתיו ניגרים על צדעיו שני סילונות אדומים של פאות שהיו נושקות לכתפיו. [...] עד מהרה הוא מגיע לטראנס של התלהבות בלתי-שפויה כמעט - גופו הדק והממושך מתנועע לכל צד כעץ בסערה, פאותיו מבצעות קפצות קפצות אקטובטיים לצדי ראשו.

בפרק "בונים שכונה מעבר להרי-חושך" ממחיש חורגין להפליא את החידוש העצום שגילמה בנייתה של אחוזת בית עבור תושביה של נווה שלום. כך הוא מתאר מבעד לעיני ילד את ערבת החול שהשתרעה מצפון לנווה שלום:

יומם שרויה הערבה בצוהב חוורור קרח ומשמים בחדגוניות. הנה טביעת גופו המפותלת של נחש, חיפושית פרעה גמלונית מגלגלת לפניו כדי עמל כדור זבל פי כמה מגודלה, גמומיות של רגלי אדם וחיה מסתחררות במבוך מסתורי, כמו מאין-שם לאין-שם [...] בלילות ירח ניתקים החולות מתחתיהם הום מרחפים, אדיים, רפאיים, באוויר, ספוגים יללות תנים עם נביחות כלבים מקרוב ומרחוק, והכל כחלום בלהות.

ערבת החול הזאת הטילה מורא על תושבי השכונה, ובייחוד על צעיריה. הידיעה המפתיעה כי אנשים יהודים יוזמים הקמה של עיר בליבה של הערבה הזאת נשמעה

"רחוב המיליונרים" (רחוב חלץ) : צילום פניו בן שחר, 'בתי תל אביב מספרים'.

בבת אחת, כמו על פני מסך, פלאי עולם חדש וזר, עולם שלא קראתי ולא ידעתי עליו דבר, ואשר מעתה כבש את ליבי לתמיד: גבעות חול צהוב, גבעות רכות, שמסתלסלות אחת בשכנתה ומשתטחות מפתח בית הספר לבנות מרחק עצום עד לאופק, ולשמאלן הן מתחברות אל גלים רכים של ים שקט [...] בעיני כולם הייתה זו שממה, אבל לי נראתה כעולם חי ומרתק הרבה יותר מרחובות אודסה שבהם הילכו מרכבות וכרכרות (עמ' 33).

ש"י עגנון הגיע לארץ שלוש שנים אחרי נחום גוטמן, כשהוא כבר בן עשרים. את פלאי החול שראו עיני הילד של גוטמן החמיץ עגנון. (גבעת החול שבסיפור **גבעת החול** וברומן **תמול שלשום** קסמה לו והפחידה אותו, בהיותה "גבעת האהבה"). בפרק השמיני **בתמול שלשום** הוא מציין כי כשהגיע יצחק קומר ליפו, "נווה צדק ונווה שלום כבר עמדו" (עמ' 76). ואומנם, יצחק קומר וחמדת מרבים לטייל בנווה שלום ובבתי הקפה של השכונה, ואף

תחילה "כמעשייה לתינוקות, משל כאילו סופר, כי עומדים לבנות עיר מעבר להרי החושך". מפליאה עוד יותר הייתה הידיעה כי לאחדים מוותיקי השכונה יד "ביוזמה אווילית זאת".

נחום גוטמן גילה את ערבת החול הזאת כשהיה כבר בן שבע, ובעיניו לא היה בה שום דבר מפחיד, אלא רק קסמיו של עולם "גדול ורחב, מלא אור". גוטמן נולד בשנת 1898, כמו חורגין, אבל גדל בבסרביה והכיר היטב את אודסה לפני שהגיע ארצה בגיל שבע. משפחתו גרה בבית הספר לבנות, ששכן בקצה נווה שלום, על גבול יפו. אביו, ש' בן ציון, לימד עברית בבית הספר, ונחום למד בו. בספר בין חולות וכחול שמיים (סיפור וצייר נחום גוטמן, כתב אהוד בן עזר, 2001) מספר גוטמן על פגישתו המפתיעה עם החולות אשר עליהם עתידה לקום תל-אביב:

כאשר עליתי בפעם הראשונה ללמוד בכיתה אשר בקומה העליונה, התיישבתי במקום פנוי על ספסל ליד אחת הבנות. הבטתי מבעד לחלון, ומשם נגלו לי

שומעים על נפלאותיו של זרח ברנט, שבנה אותה.

במהלך הרומן שב ונזכר בית הקהה חרמון. מיקומו - "בקצה נוה שלום סמוך לרחוב בוסטרוס" (עמ' 99) - מלמד כי הוא מתואר על פי דמותו של קפה לבנון, שהיה במקום זה. קפה לבנון הוקם בשנת 1908, והוא שכן ברחוב אבו חדרה בנווה שלום, סמוך לתחנת הרכבת של יפו (מתחם התחנה כיום). ברחוב אבו חדרה גרו בזמנו עסקנים פוליטיים, סופרים (את עגנון כבר הזכרנו?) וידוענים מקומיים, והוא כונה בזמנו, כפי שציין מנחם גילויץ, רחוב האינטליגנטים או רחוב רחוב המיליונרים. כך סיפר עגנון על מעלתו היתרה של בית קהה זה:

להיכן שאתה פונה שם אתה מוצא סופרים ומורים ופקידים ועסקנים. מהם מקררים עצמם בכוס צוננים ומהם מחממים עצמם בשתיית חמין [...] מהם מסיחים על מנדלי שזקנתו אינה מביישת את ילדותו,

על ביאליק שכובש את שירתו ואינו מפרסם שום שיר (עמ' 99).

יצחק וסוניה מגיעים לכאן ומתבוננים בסופר ש' בן ציון וכמובן בדיזנגוף, שלשיחותיו ולמאכליו ולגלידה שאהב מקדיש עגנון בהזדמנות זו כמעט שני עמודים (100-101).

יצחק וסוניה מגיעים לבית קפה זה גם בהמשך העלילה, והמקום שוב הומה "מורים ומורות, פקידים ועסקנים, וסתם בני אדם שמבקשים להיות מורים או סופרים או עסקנים" (עמ' 279). גם חמדת מגיע לכאן, ועגנון מקדיש שוב כמה וכמה עמודים לתיאור אווירת המקום ולשיחות החכמים המתנהלות בו.

נמחקה השכונה מן המפות, אבל לא נמחקו בתיה ובתי הקפה שלה מדפיהם של כותבי הזיכרונות ומספרי הסיפורים.

רחוב שוק נווה שלום, מבט מצפון לדרום

תעשיית ארוני ברזל ב"שערי תורה" ביפו

שי פרקש

אברהם יצחק הכהן קוק והרב זלמן שך. בהשפעת הרב קוק הונהג בשערי תורה לימוד מלאכה במחצית משעות היום. במוסד זה, שהתפתח לבית ספר למלאכה בשם שערי תורה, למד יעקב עבודת נפחות ומסגרות בהדרכת בן ציון אוריא (לופט) והמהנדס עוזרמן, ולאחר מכן עבד כשוליה בבתי החרושת של ליאון שטיין במנשייה, ושל האחים ואנגר הטמפלרים בולהאלה.

בשנת תרע"ג (1913), בגיל 17, נבחר יעקב לנהל את בית המלאכה שערי תורה, והעמיד דור של חניכים (ובהם בעלי המפעלים לפיד ועשת, ועובדים במפעלי הרכבות ובמפעלים ממשלתיים ופרטיים). הוא החל לייצר בבית המלאכה קופות ברזל עמידות בפני אש. אברהם לודויפול, סוכן הביטוח של החברה "הבאזילאית" משווייץ, הציע ליעקב בשנת 1914 דרך יצירתית לקידום מכירתן של קופות הברזל: מבחן אש. בתוך הקופה הונחו מסמכים, והיא הוצבה בתוך מדורה בל"ג בעומר. הדלקת המדורה התקיימה בנוכחות ראש העיר מאיר דיזנגוף ואישים מוותיקי היישוב. עם כיבוי המדורה נפתחה הקופה, והמסמכים נמצאו שלמים. הצלחת מבחן האש הביאה את הקונים הראשונים: מאיר דיזנגוף, בצלאל יפה,

בחודש מאי 2020 הוציא בית המכירות ווינרס מירושלים קופת ברזל למכירה פומבית. מדובר בקופת ברזל שיוצרה בשנת 1914 בבית הספר למלאכה "שערי תורה" ביפו. הקופה הייתה מפס הייצור הראשון של תעשיית הקופות וכספות הברזל בארץ ישראל. בחזיתה נקבעה תווית פח מנחושת, ועליה הוטבע השם "בית מלאכה בשערי תורה ביפו".

התיבה נרכשה על ידי המחבר במטרה לקבוע אותה בקירו של בניין בית הספר שערי תורה ברחוב אלעזר רוקח 6, לכשיסתיים שימורו. לאחר ניקוי והסרת שכבות צבע מאוחרות נחשפו בחזיתה הקדמית של הקופה שתי שכבות צבע ראשונות בגוון ירוק. בצד שמאל של החזית נמצא כפתור ברונזה יצוק בדגם פני אריה. כפתור שמאלי זהה היה חסר. כפתורים אלה שימשו את מנגנון הנעילה והפתיחה של הקופה. מנגנון המנעול היה חלוד וחסר המפתח. שיפוץ קופת הברזל והמנעול נעשו בידי הנפח אפולו לגסימו, אשר בעבודת נפחות עדינה תיקן והשמיש את מנגנון המנעול, שחזר את כפתור הברונזה החסר וייצר מפתח מתאים.

קורות חייו של יעקב גולדמן כתובים באנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו (דוד תדהר), ובספר הלב הטוב שיצק ברזל: יומן שירות מתועד של יעקב גולדמן שהוציאה לאור בתו, בתיה פרלא (2011). יעקב נולד בפלונסק שבפולין בשנת תרנ"ו (1896). הוא הגיע עם הוריו לירושלים בשנת תרס"ז, ולמד בשיבת "תורת חיים" בהנהלת הרב יצחק וינוגראד. כאשר חלה בקדחת נשלח בעצת ד"ר אהרון מאיר מזיא לבית החולים היהודי ביפו, שניהל ד"ר חיים חיסין. כשהחלים למד בבית המדרש שערי תורה בנווה שלום, ושניים ממוריו היו הרב

בעמוד זה: קופת הצדקה כפי שנמצאה.
בעמוד הבא: הקופה המשוחזרת

שמחה גולדברג, "גמילות חסד רחובות", זלמן ליבונטיץ, "בנק אפ"ק" ועוד.

עוד בשלהי התקופה תקופה העות'מאנית השתתף יעקב בייסוד חברת "מגרש גנים". החברה התמזגה עם חברת "עיר גנים", שרכשה את הקרקע לייסוד רמת גן, ובמשך שנתיים עמד גולדמן בראש הוועד. במלחמת העולם הראשונה עבד בשירות הממשלתי למלחמה בארבה, וניצל את קשריו עם קציני הצבא הטורקי בנגב להצלת יהודים שנתפסו כמשתמטים ועריקים. בעת הגירוש הכללי מיפו ומתל-אביב, באביב תרע"ז, עבר לרחובות. הוא עבד כמכונאי אצל יהודים וערבים

במושבות הדרום ובכפרים, תיקן מכונות ביקב ראשון לציון, וכלי רכב ומכונות לצבא הטורקי והגרמני.

לאחר הכיבוש הבריטי ב-1918 חזר

יעקב גולדמן ליפו ולקח על עצמו את האחריות לבית הספר למלאכה שערי תורה. הוא פתח וניהל את בית הספר, שקיבל את השם "בית הספר המכני למלאכה של המזרחי",

ומימן את פעילותו ממכירת קופות ומוצרי ברזל שייצרו התלמידים. בהדרגה נטע הרפז, דוד בלוך-בלומנפלד, יהודה זריז ורחל ינאית ארגן את פועלי המתכת לאגודה מקצועית, ייצג את האגודה כחבר במועצת פועלי יפו, ונבחר בשמם לציר באספת הנבחרים הראשונה ברישמת "אחדות העבודה". בתרפ"ד (1924) נסע יעקב במימון ההנהלה הציונית לבקר בבתי ספר למלאכה במצרים בהמלצת שר החינוך המצרי פהמי ביי. הוא התקבל בכל מקום בכבוד, וניתנה לו עזרה בסיווריו. כשחזר פרסם את רשמי מסעו בעיתון הארץ.

בשנת תר"ץ (1930) נשא לאישה את אסתר בת אלישע שוויצר מקמניץ. הוא הקים מפעל פרטי לייצור קופות וארונות משוריינים, והעסיק בו עשרות פועלים. בשנת 1933 העביר את המפעל, שנקרא "מפעלי מגן - יעקב גולדמן" לבניין סמוך לתחנת הרכבת בתל-אביב. הוא ייצר והתקין גם חדרי כספות משוריינים ברוב הבנקים בארץ, וכן במצרים, בסוריה, בלבנון, בפרס ובמדינות

נוספות. יעקב המציא שכלולים רבים שנרשמו כפטנטים, ובתערוכות "יריד המזרח" זכה המפעל במדליות זהב בשנים 1932, 1934 ו-1936.

עם תום מלחמת העולם השנייה בשנת 1945 נסע גולדמן לאנגליה. הוא יצר שם קשרי שותפות עם יצרן הכספות הבריטי "צ'טווד" (Chatwood), שמנהליו הסכימו לבקשתו להשקיע הון, ידע ופטנטים במפעל ארץ-ישראלי שיעבוד עבור לקוחות במזרח התיכון. הפירמה המשותפת קיבלה את השם "מגן-צ'טווד בע"מ". בשנת 1946 רכשה החברה שטח של 63 דונם באזור התעשייה של פתח תקווה, ובנתה שם מפעל גדול ומשוכלל לייצור כספות.

יעקב היה פעיל בארגון בעלי התעשייה, ונבחר לחבר "הוועד הפועל של התאחדות בעלי התעשייה בארץ ישראל". במלחמת העצמאות ייצרו פועלי מגן-צ'טווד לוחות פלדה ומיגון לכלי הרכב המשוריינים של ארגון "ההגנה", ובתום המלחמה הוסב קו הייצור לתעשיית מרכבים ושלדות של אוטובוסים. בשנת 1953 המתחרה של מגן-צ'טווד בייצור שלדות לאוטובוסים, קואופרטיב "מרכבים", רכש ממנה בסיוע "סולל בונה" את החטיבה לייצור שלדות אוטובוסים. יעקב גולדמן רכש משותפו בחברה את כל חטיבת הקופות והכספות, והפך אותה לחברת "מגן גולדמן". מאז השקיעה החברה רבות בפיתוח מוצרים וחידושים בתחום המיגון והנדסת כספות. כיום חברת מגן-גולדמן, ובשמה הבין-לאומי "ISM כספות וזיווד בע"מ", ממוקמת באזור התעשייה ברקן. היא נמנית עם החברות המובילות בעולם בטכנולוגיה של מיגון וכספות, ורשומים על שמה פטנטים רבים.

חנה ברנט-טרגר

קווים לדמותה של חנה ברנט-טרגר: חיים ויצירה

פרופ' יפה ברלוביץ

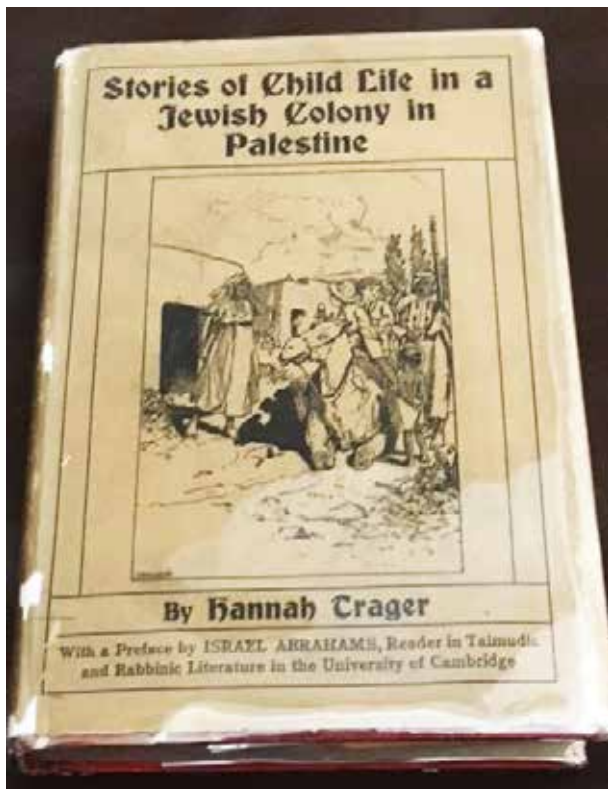
חנה ברנט טרגר (1870-1943), בתו הבכורה של ר' זרח ברנט, נולדה בלונדון, ובהיותה בת שנה וחצי עלתה עם הוריה לארץ ישראל (1871). זו הייתה עלייתם הראשונה. מאז, במשך 16 שנה (1871-1887) היטלטלה עם אביה בנסיעותיו בין ארץ ישראל ללונדון: בתחילת שנות ה־70 גדלה בירושלים שבין החומות; באמצע שנות ה־70 עברה המשפחה לשכונה החדשה מאה שערים; ובהיותה בת שמונה (1878) חיה את פתח תקווה, יחד עם כל ילדי המתיישבים הראשונים: התייסרה בקדחת, הזדעזעה עם ההתקפה הראשונה של ערביי המקום, ויצאה בפרחים לקראת הברון רוטשילד ואשתו בביקורם במושבה. בפעם השישית שאביה חזר ללונדון (1887) נשארה שם, נישאה (1888), והביאה לעולם שתי בנות.

טרגר למדה את מקצוע האחות, התמחתה במיידות, ופעלה באיסט אנד של לונדון - שכונה ענייה ומוזנחת של העיר, שבה התיישבו אלפי המהגרים והפליטים היהודים שברחו מהפרעות במזרח אירופה בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20. טרגר הייתה מעורבת בשלושה מוקדי עזרה ליהודי המקום: (א) מתן סעד וטיפול לילדות ולאמהות חרף ההתנהגות בבתי חולים ובמרפאות, שמנעו ריפוי ראוי בשל יהדותן; (ב) מאבקים באנטישמיות המשתלטת, ובראש וראשונה הקמת בית חולים יהודי, וכן הצלתן של משפחות יהודיות מהמאמצים הבלתי נלאים של המיסיון האנגלי לנצרון; (ג) פעילות במסגרת אגודת נשים פילנתרופיות ששמה לה למטרה להפיץ ספרות יהודית. כך הקימה במרכז האיסט אנד בית תרבות עממי, ששרת את יהודי המקום חנים אין כסף, והציע להם ספרייה, חדר קריאה (Free Reading Room), הרצאות, כיתות לימוד (בית ספר פתוח), ואירועים חברתיים

תרבותיים (קבלת שבת שבועי, וכדומה). חדר קריאה זה נפתח ב־1917, וטרגר ניהלה אותו במשך שבע שנים. המהפך הגדול בחייה התחולל לקראת שנות הארבעים שלה, כאשר שר החוץ הבריטי דאז, הלורד ארתור בלפור, יצא בהצהרתו המטלטלת: "ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית יהודי לעם היהודי בארץ ישראל" (1917). נראה שבין כל היהודים בתפוצותיהם, יהודי בריטניה היו הנסערים ביותר. שהרי דווקא ארץ הולדתם הבריטית, יצאה להכיר בארץ מולדתם ההיסטורית. לא כל שכן טרגר, שנרעשה לגלות שבה עצמה מתממשת גורליות זו. שהרי היא לא רק יהודיה אזרחית בריטית, אלא גם מתיישבת ארץ ישראלית ראשונה, שלקחה חלק בהקמת אותו בית לאומי שבלפור שם אותו עתה על מפת העמים. במילים אחרות, שפר מזלה להיות זו שמחברת בין שתי המולדות.

ואכן מהצהרת בלפור ואילך נרתמה טרגר למעין תפקיד שלקחה על עצמה: להעמיד את הביוגרפיה האישית שלה לשירות הסיפור הלאומי של "חדש ימינו כקדם"; סיפור לאומי שבא לידי ביטוי בסיפוריה הקצרים, בזיכרונותיה ובסיפורי הילדים שלה, כשהיא מטעימה

דאז - הרב ד"ר יוסף הרמן הרץ; פרופ' ישראל אברהמס, מלומד בעל שם במדעי היהדות באוקספורד; וכן ד"ר ליאו יאנג עורך כתבי עת שונים, מרצה ורב. ב-1923 פרסמה ספר רביעי: **חלוצים בפלשתינה: מסיפורה של מתיישבת ראשונה בפתח תקווה** (Pioneers in Palestine, Stories of One of the First Settlers in Petach-Tikva), שהוצע לקהל הרחב והוצג כמעשה פסיפס של מימוארים, סיפורים קצרים ותיעוד היסטורי. את ההקדמה לספר כתב הסופר האנגלי-היהודי ישראל זנגוויל. ב-1926 עזבה טרגר את לונדון ועלתה לארץ. היא חברה למשפחתה הגדולה והתגוררה בתל-אביב וברמת גן. ב-1943 הלכה לעולמה. עיריית פתח תקווה הנציחה את זכרה במתן רחוב על שמה.

ספרה של חנה ברנט-טרגר
Stories of Child Life in a Jewish Colony

בציבוריות היהודית (דוברת האנגלית באשר היא), את אותה תחושה מפעימה של מה זה לחוות "מולדת" יהודית ארץ ישראלית.

יש לציין כי מתחילה חנה טרגר לא עסקה בסיפור האוטוביוגרפי שלה. להפך. היא הפקיעה עצמה מכל "אני", ובחרה לספר את ארץ ישראל באמצעות סיפורי ילדים דווקא. בסיפורים אלה היא אינה הגיבורה ואינה; הדמות המובילה, אלא המדובבת שמאחרי הקלעים, הפורסת את עלילותיה של חבורת ילדים וילדות בפתח תקווה של העלייה הראשונה - עלילות של כולם ביחד וכל אחד לחוד.

בתוך חמש שנים (1919-1926) פרסמה טרגר שלושה ספרי ילדים: **מחיי הילדים במושבה אחת בארץ ישראל** (Stories of Child Life in a Jewish Colony in Palestine, 1919); **סיפורי חגים מחיי הילדים במושבה אחת בארץ ישראל** (Festival Stories of Child Life in a Jewish Colony in Palestine, 1920); ו**תמונות מחיי בית יהודי - חמישים שנה לפני** (Pictures of Jewish Home, Life Fifty Years Ago 1926). שלושת הספרים בנויים כאמור כאסופה של סיפורים שונים, אך מופיעים בהם אותם גיבורים. בשני הספרים הראשונים אלה הם ילדי מושבה (פתח תקוואים), ואילו בספר השלישי אלה הם ילדי עיר (ירושלמים, בני משפחה אחת, החיים במאה שערים ומתכתבים עם בני הדודים שלהם בלונדון).

יש להדגיש כי מבחינה היסטורית, סיפורה של חנה טרגר - אף שלא נכתבו עברית - הם סיפורי הילדות הראשונים שהעלו על הכתב את הסצנה הארץ הישראלית הבראשיתית. הם מתרחשים בנוף פתוח ופראי של מושבה בלב חולות, או בדרכים-לא-דרכים בין פתח תקווה לשרונה וליפו, והם שובבים ומשובבים. עם זאת, אלה הם סיפורים שגם חותרים לצביון חינוכי דידקטי, ומסתיימים על הרוב במוסר השכל ולקח טוב.

ספריה של טרגר התקבלו באהדה רבה בקרב הקהילה היהודית באנגליה ובארצות הברית, והם חזרו ונדפסו במהדורות רבות. כל ספר ילדים שלה זכה ל"הקדמה" פרי עטם של אישים בולטים, ובהם הרב הראשי של אנגליה

גינה לי¹

חנה ברנט-טרגר

תרגמה וערכה: יפה ברלוביץ

עכשיו הבנות נלחצו לגמרי, מצד אחד עמדו שם ממול ובשקט. מצד שני אי אפשר היה לנחש מה הם זוממים. לכן מרים פנתה ואמרה: "אולי תביאו מים? רק עכשיו זרענו, וצריך להשקות אותם מייד".

"איזה מין זרעים אלה?" שאל יוסי.

"זרעים של ציפורן", ענתה לאה, גאה כל כך.

"ושלי - גרניום", אמרה שרה.

"ובסיר שלי, אפונה ריחנית", גילתה יהודית הקטנה.

"בסדר", אמר אברם. "נביא לכם מים. אבל זכרו. אנחנו עוזרים לכן עכשיו, ובפעם הבאה אתן - לנו".

הבנים עזבו, ומרים יישרה את האדמה מלמעלה. "תמיד אותו דבר", נאנחה. "הלוואי שלא היו באים. אני אף פעם לא מאמינה להם". ויהודית הוסיפה: "איך זה שתמיד

כשמשוהו קורה, מייד הם צצים כמו מתחת לאדמה".

"הסקרנות הורגת אותם", חייכה לאה, ונזכרה איך אז, בקיץ במקשה, גילתה אותם סוחבים אבטיח מתחת לאף של אחמד השומר; וכיצד נאלצו לכבד אותה בפרוסה הכי מתוקה, כדי שלא תלשין עליהם להורים.

איור מתוך ספרה של חנה ברנט-טרגר

לאה ליוותה את אביה למושבה הגרמנית להביא קמח מהטחנה.² כשחזרה הייתה נרגשת. "בנות, היה שם מקסים", סיפרה לחברותיה. "הכל ירוק ומלא מלא גינות. ובכל גינה ערוגות פרחים, ופרחי יערה מטפסים על כל מרפסת, ושיחי שושן, איזה יופי של שושן. וארגזים, שורות של ארגזים עם שיחים. ארגז עם גרניום וארגז עם פטוניה. ונורא רציתי גם. ובסוף לא התביישתי וביקשתי. ביקשתי כמה זרעים, אבל הם היו אדיבים, ותראו מה נתנו לי.

כך דיברה ופרסה גליון נייר מקופל ובתוכו מעטפות קטנות עם זרעים.

"יש פה המון לכולנו", קראה לאה. "בואו נזרע מייד".

כל הבנות נסחפו אחריה והתפזרו בין החצרות לחפש כלים. קל מהרה חזרו ובידיהן תיבות עץ, פחיות ישנות, ואפילו סיר סדוק. עכשיו נשאר רק למלא אותם באדמה, ולהטמין את הזרעים עמוק עמוק.³

בעוד הן שקועות בעבודה, הופיע מאן-שהוא אברם, האח של לאה, ועימו החברים שלו. כך עמדו מול הבנות, מסתכלים.

"מה אתם רוצים בנים?" שאלה מרים.

"שום כלום", ענו. "מה, אסור להסתכל?!"

1 סיפור זה הופיע במקור תחת השם: "The Gardeners" (הגננות), ראו: Pio, Stories of Child Life in a Jewish Colony in Palestine, 1919

2 המושבה הגרמנית שרונה, נוסדה על ידי הטמפלרים ב-1871, שבע שנים לפני הקמת פתח תקווה. מתיישבי פתח תקווה נעזרו בהם לא פעם, כיוון שהטמפלרים היו איכרים מעיקרם, וכן הביאו למקום כלים חקלאיים חדישים וכן שיטות עבודה מתקדמות.

3 בפתח תקווה, שלא כמו במושבות אחרות (כמו ראשון לציון), לא טיפחו גינות נוי באופן עקרוני. נראה שאנשי פתח תקווה, בשנים הראשונות, ראו בכך מותרות. מכאן ההתרגשות הגדולה שאחזה בבנות-הגננות בסיפור, להעזי לראשונה לגדל פרחים. על העדר גינות הנוי בפתח תקווה הבראשיתית שבה טרגר ומוחה גם בספרה Pio-neers in Palestine.

גם אברם נזכר באותו יום מביש, וכשהתרחקו מהבנות, פנה לחברים שלו ואמר: "יש לי רעיון נהדר איך להחזיר ללאה 'מנה אחת אפיים' על האבטיח שאכלה לנו. זוכרים איך 'סידרה' אותנו? אז לא יכולנו לעשות כלום, אבל עכשיו - עכשיו נפתיע אותה כהוגן. במקום פרחי ציפורן, יגדלו לה תפוחי אדמה".

"איך?" "איך?" קראו החברים, נועצים מבט נדהם באברם כאילו היה מחולל נפלאות.

"פשוט מאוד", ענה להם. "הלילה יהיה ירח מלא, וכשכולם ישנו במיטות, אצא החוצה, אוציא את הזרעים של הפרחים, ובמקומם אשים חמישה תפוחי אדמה קטנים שאבא שלי שומר לזריעה. הבנות לעולם לא ינחשו מה קורה. הלא אין להן מושג מה ההבדל בין עלים של ציפורן לעלים של תפוחי אדמה." באחת פרצו הבנים בקריאות הידד, רוקעים ברגליהם צוהלים ושמחים. "בעצם גם אנחנו יכולים לעשות כמות", הציע משה. טוב, ידוע שבנים הם יצורים לא חושבים, ורק מאוחר מידי הם מתחילים להבין את התוצאות העגומות של מעשי הקונדס שלהם. גם הפעם אברם לא הבין, וגם החברים שלו לא הבינו, עד כמה מצפות הבנות ליום שבו ינצו הפרחים, ועד כמה הן עלולות להיפגע מתעלול כזה.

"בטח שכולכם יכולים להחליף את הזרעים", אמר אברם. "אבל הפעם אני מעדיף לעשות זאת בעצמי. קודם כל מפני שהחשבון הוא רק ביני לבין לאה. ושנית, מה יקרה אם מישהו מכס ייתפס, ואז נחטוף כולנו".

הנערים הסכימו עם אברם, גם אם חשו אכזבת מה. שבוע אחר שבוע חלפו עברו, והבנות, כל בוקר מיהרו לקום ולבדוק את הארגזים והכלים בגינה, משתוללות משמחה למראה כל שורה של נבטים חדשים. אבל יותר מששמחו על הנבטים שלהן, היו סקרניות לגבי הארגז של לאה. מעולם לא ראו פרחי ציפורן, אבל תמיד שמעו על יופיים כי רב. לאה חלמה איך תאסוף זר ציפורניים אדום להגיש למורה בבית הספר, והחברות חלמו איך ילכו אותה עם ציפורן תקועה בדש.

"אבל למה עלי הציפורן דומים כל כך לעלים של תפוחי אדמה", תהתה לאה בינה לבינה. "זה ממש מוזר ואפילו

מדאיג. אבל מה אכפת העלים? העיקר שנראה כבר פרחים".

סוף סוף הופיעו ניצנים, ואחריהם נפתחו הפרחים. צבעם היה מין סגול חיוור, ולאח לא זכרה שראתה אי פעם פרחי ציפורן כאלה. אבל מי יודע?

"נדמה לי שאין להם ריח", העירה יהודית. היא כרעה לצידם ותחבה את אפה הקטן בין עלי הכותרת. "כן, יש ריח, אבל ממש לא נעים".

"והעלים עגולים כל כך", הוסיפה מרים. "ממש כמו תפוחי אדמה. מה דעתכן ללכת לגינת הירקות, להשוות".

ואכן בגינת הירקות לא מצאו כל הבדל בין עלי תפוחי האדמה לבין עלי הציפורניים שבארגז. מבולבלות הן קמו ורצו לאימא של לאה לשאול לדעתה. האם הציעה להתאזר בסבלנות עד סוף השבוע. "נחיה ונראה", אמרה. בסוף השבוע נבלו הפרחים ומאומה לא נשאר מהם מלבד עלים גדולים, עגולים. גם הפרחים לא דמו כלל לאותם פרחי ציפורן מרהיבים שריגשו את לאה במושבה הגרמנית. הבנות הזועמות התנפלו על העלים, עקרו אותם אחד אחד, ובפנים אכן התגלו פקעות פקעות של תפוחי אדמה.

לאה העיפה מבט בפקעות, ובאחת פרצה בריצה הביתה. כאן עלתה במדרגות הבית, דחפה את הדלת, הטילה עצמה על הספה ופרצה בבכי. ככה התייפחה שעות, גם כאשר חזר אברם מה"חדר".⁴ האם סיפרה לו מה קרה לאחותו, והוסיפה: "מי שעולל ללאה את התעלול המתועב הזה, הוא ממש רשע". אחר כך ביקשה ממנו לקרוא ללאה לארוחת הצוהריים.

אברם נכנס לחדרה בשקט בשקט, אבל לאה שמעה וקמה. עינייה היו נפוחות והיא לא הפסיקה ליבב. היא סיפרה לאברם שכל גופה כואב, וכי אינה מסוגלת להכניס שום דבר לפה. רק אז, הבין אברם עד כמה הוא אשם.

4 ה"חדר" או "תלמוד תורה" הוקם על ידי הרב אריה ליב פרומקין (1884). למדו בו רק בנים, והוא יועד בעיקר ללימודי דת. לא כן בבית הספר החדש, שהלימודים בו התנהלו ברוח חילונית יותר, עם מקצועות כלליים, ועם כיתות לבנים ולבנות. בית הספר הראשון בפתח תקווה נבנה ב-1885, בסיועו הכספי של הברון רוטשילד, ומכאן היה שמו "בית ספר הברון" או "בית הספר החדש".

החלום?! "לא, אל תגלה הכל", אמר בו קול אחד. "ואולי בכל זאת", התערב הקול השני. כשהתקרב הביתה סיכם לעצמו כך: "אם לא אספר ללאה שזה אני, היא יכולה לחשווד בכל אחד מהחברים שלי. והלא למדנו בכיתה כי 'טוב אֶרֶךְ אפיים מגיבור, ומושל ברוחו מלוכד עיר'. אני מוכרח למשול בעצמי, לכבוש את הגאווה שלי, לספר את האמת כולה". חושך היה סביב, ורק אור הכוכבים הראה לו את הדרך. הוא עלה במדרגות הבית, נחוש לספר ויהי מה.

איור מתוך ספרה של חנה ברנט-טרגר

איור פרחי ציפון מתוך הספר
Familiar Garden Flowers, circa 1897,
by F. Edward Hulme

ליבו התחיל מכה בו בחוזקה, והחרטה... החרטה הציפה אותו. כמו כל הבנים, אברם הירבה להקניט את אחותו, אבל בה בעת הוא גם אהב אותה.

אברם חזר לשולחן, אימו לא שאלה שאלות, והוא מיהר לסיים את ארוחת הצוהריים ורץ לחדרו. שם חיפש את קופסת החיסכון, ורוקן אותה מכל כספה. קל מהרה רץ לאורווה לשחרר את החמור, קפץ על גבו ודהר למושבה הגרמנית.

כאשר הגיע לשם הסתובב כה וכה לחפש איכר שיש לו גינה עם פרחי ציפורן. אבל כשסוף סוף מצא, טען האיכר שאין לו, ושהוא גם לא מוכר זרעים. אברם לא הירפה. הוא התחנן, הוא דרש, וככל שהתעקש יותר, הבין האיכר שהנער במצוקה. אז לקח אותו למחסן, העניק לו זרעים ככל אשר ביקש, ועוד הוסיף כהנה וכהנה.

אברם דהר הביתה שמח וטוב לב, אך בה בעת זכר שבשובו הביתה יהיה עליו לגלות ללאה את הסוד. זה נורא, נבהל. איך יספר לה שהוא שלף את הזרעים מהארגז, תקע באדמה את תפוחי האדמה, והרס לה את

זה הסיפור שלה! סיפורן של נשים בנווה שלום ובנווה צדק

יוסי גולדברג

ההיסטוריה של ההתיישבות הציונית בארץ ישראל נכתבה בעבר בידי גברים, ולכן נתפסה לאורך השנים כמעשה גברי. לרוב, רק גברים התקבעו בזיכרון הקולקטיבי כמייסדי מושבות ושכונות. סיפורן של הנשים נפקד. ההיסטוריה (history) נתפסה רק כ־his story, ולא כ־her story. במאמר שלפנינו נפנה זרקור אל נשים ופעילותן בשכונות היהודיות נווה צדק (1887) ונווה שלום (1890), בימי העלייה הראשונה והשנייה.

אחת הדרכים "להיכנס" להיסטוריה היא הנצחה באמצעות קריאת שמות רחובות על שם מייסדים. זהו כלי הנצחה חשוב, המשקף את ההעדפות התרבותיות ואת יחסי הכוחות הפוליטיים בכל יישוב. שמו של זרח ברנט מונצח לפחות מאז שנת 1913 ברחוב הקרוי על שמו בשכונת נווה שלום. שמה של רעייתו רחל לאה לא הוזכר אז, ואינו מוזכר כיום, בשם הרחוב. האם רחל לאה אינה נחשבת מייסדת? האם לא התמודדה עם הקשיים הרבים בשכונות מאה שערים בירושלים ונווה שלום ביפו ובמושבה פתח תקווה, שבני הזוג נמנו עם מייסדיה?

מתברר כי ניצנים של שינוי הופיעו כבר לפני 140 שנה אצל בני הזוג ברנט, בעלי אורח החיים האורתודוקסי. במכתב שפורסם בעיתון המגיד, ומצוטט במאמרה של פרופ' יפה ברלוביץ' בגיליון זה, כתב זרח כבר בשנת 1881 על חיי בני הזוג: "יחדיו נשאנו בעולם העבודה והעמל. בגדולות לא חפצנו ללכת". אולם בהמשך מכתבו, בתיאור העשייה בארץ, שב ברנט ללשון יחיד. ארבעים שנה מאוחר יותר, בשנת 1921, שיגרו בני הזוג ברנט הזמנה לחג היובל לעלייתם לארץ. בהזמנה הציגו את עצמם יחד כמייסדים ובונים של מאה שערים, נווה שלום ופתח תקווה. ההזמנה מסתיימת במילים: "נתפלל לאל

עליון אשר גמלנו, כשם שזכינו להשתתף ולראות בבניין ארצנו בתחילתה כן נזכה לראות בשוב ה' את שיבת ציון ובשכלול ארצנו".

בזיכרונותיו הקצרים, שפורסמו בערוב ימיו, תיאר זרח ברנט את חלקה של רעייתו רחל בבניין ישיבת "אור זורח": "ואת רעיון בנין הישיבה הוצאתי לפועל לפני פרוץ המלחמה העולמית, ברצון אשתי המנוחה ובנדיבות לבה". הוא הוסיף דברים על פעילותם בתחום שבקהילה היהודית היה מזוהה באופן מסורתי עם הנשים: "בכל מפעלי החסד והצדקה שהקימותי ושהשתתפתי בהם היו ידה וליבה של רעייתי משותפים, ולפעמים גם המניעים העיקריים לזה". ברנט סיים את הפרק בזיכרונותיו בפנייה למי שהוקיר אותו על פעולותיו בהכרזה "שלי - שלה!". ה'ד למה שאמר ר' עקיבא לתלמידיו הרבים על רעייתו רחל כששב עם אלפי תלמידיו לאחר 24 שנים, כמסופר בגמרא.

בשנת 1921 בירך מאיר דיזנגוף בכתב את הזוג ברנט לרגל חג היובל, והתייחס לפעילותם המשותפת בבניין שכונת נווה שלום: "שכשם שזכיתם לראות שהבתים שבניתם והרחובות אשר עשיתם בשם 'נווה שלום' עלו כפורח[ו]ת ונכנסו כיום הזה לגוף העירייה העברית הראשונה". רק בשנים האחרונות החלה עיריית תל אביב-יפו להנציח את מייסדי העיר בקריאת שמות רחובות על שם שני בני הזוג. אם דיזנגוף ראה זאת כך, האם מאה שנים אחרי לא ראויה רחל לאה ברנט להצטרף לבעלה בשמו של הרחוב?

נשים מילאו תפקיד חשוב בתהליך ההתגבשות וההתמסדות של התרבות העברית החדשה ביפו, שהייתה המרכז של היישוב העברי בארץ. חותם הראשוני טבוע בכוכבת הראשונה ובתגלית של התיאטרון העברי בארץ ישראל - לאה (ליזה) וארון. "אגודת חובבי הבמה העברית", שמילאה תפקיד חשוב בהפצת הלשון והתרבות העברית, נוסדה ביפו בשנת 1905 בימי העלייה השנייה. בין המייסדים התפרסם במשחקו מנחם גנסין, לימים אחד משלושת מייסדי תיאטרון "הבימה". אך

כי איזה כח כביר טמיר ונעלם, בלתי־שכיח עומד לפניהם". יוסף חיים ברנר היה אחד המתנדבים ללמדה עברית. הוא תרגם מחזות ששיחקה בהם, וכתב כי הכישרון שלה הוא "מתת אלוהים ליחידי סגולה". בביקורת על המחזה יענק'ל הנפח ציין כי קשה היה להאמין כי לא למדה מעולם בבית ספר דרמתי ולא ראתה מימיה "משחק דרמתי הגון", והוסיף: "ראינו לפנינו משחקת-אמנית אמיתית, החיה כולה בתפקידה, משחקת בעלת כשרון לא-קטן כלל".

בעיות שחר, קנאת שחקניות אחרות בתפקידים שקיבלה בלהקה, והבטחות שפיזרו סוכנים על סיכוייה להצליח בחו"ל הביאו לעזיבתה לפריז ולהיעלמותה. ברנר ניסה לקדם את הקריירה שלה בחו"ל באמצעות קשריו בלונדון ובניו־יורק, וביכה את עזיבתה במילים: "ודאי שהיא אבודה בשבילנו". מאוחר יותר היגרה לארצות הברית, הופיעה שם על במות תיאטרוני יידיש, ושבה לארץ בערוב ימיה. וארון, שכוכבה דרך ביפו לפרק זמן קצר בלבד, היא חלק מתופעה מגדרית מרתקת שהתקיימה על רקע צמיחתו של התיאטרון המקצועי בעולם היהודי בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20. גם בתיאטרון ביידיש, וגם בתיאטרון העברי, הפכו שחקניות לכוכבות ולאלילות נערצות (אסתר רחל קמינסקה בתיאטרון ביידיש בפולין, וחנה רובינא בהבימה).

פורצת דרך נוספת הייתה דבורה בארון, הנחשבת לסופרת העבריה הראשונה, ומי שפתחה את הדרך לקול הנשי בספרות העברית. היא הייתה בתו של רב, ונמנתה עם "הנשים החדשות" והמשוחררות. שמה הלך לפניו כבר במזרח אירופה, עוד בטרם עלתה לארץ בשנת 1910. בארץ התרשמו מהופעתה המלכותית והאגדית של הסופרת הצעירה בת ה־23, שהשתקעה ביפו. ברנר כתב עליה לאחר מפגש אקראי כי "היא אומללה כמו כולנו!" דבורה בארון השתלבה במהירות בקהיליית הסופרים הגברית בארץ. מייד לאחר עלייתה התקבלה למשרת עורכת המדור הספרותי במערכת עיתון הפועלים הפועל הצעיר. לצד עבודת העריכה המשיכה לכתוב את יצירותיה, ולא פעם זכתה לביקורת על התוכן ה"גלותי"

דבורה בארון (1887-1956). באדיבות מכון גנזים

מראשית ימיה של האגודה נטלו בה חלק גם העלמות דבורה בארון, לינה קרשבסקי, רבקה פפר, יהודית הררי ועוד. חלק מהמייסדים והמייסדות, כמו יהודית הררי, היו מורים ומורות. בהמשך הצטרפו עוד נשים, ובהן פניה מטמון כהן.

ליזה וארון, ילידת ירושלים, הייתה בת למשפחה ספרדית שנדדה לקפריסין ולמצרים. במצרים ברחו וארון מבית הוריה כשהייתה בת 16; היא שיחקה על במת התיאטרון בלהקת חובבים יוצאי רוסיה, ומפיהם למדה יידיש. היא שוכנעה להגיע לארץ ולהצטרף לאגודת חובבי הבמה העברית. בשנת 1910 הופיעה וארון לראשונה עם הלהקה באולם בית הספר לבנות, אף שלא ידעה עברית כלל. וארון הוכתרה כ"כב חדש" על ידי מבקר התאטרון של עיתון החרות הירושלמי: "כשהופיעה על הבמה מלא האולם כבודה. מיד קסמה את כל העולם. וכלם הרגישו,

[...] אך הנערות גדלו כפראים במדבר". בבתי הספר לא הייתה כוונה להכשיר תלמידות מלומדות, אלא להכשירן לתפקידיהן כנשים וכאימהות.

בתי הספר לבנים ולבנות נוהלו במימון המשותף של "חובבי ציון" וחברת כל ישראל חברים, והיו לדגל החינוך העברי בארץ. בשנת 1902, לאחר עשור של ניהול משותף רווי משברים, הוחלט לשייך כל בית ספר לגוף מממן אחד. חובבי ציון הסתפקו בבית הספר לבנות. הם גרסו כי בעוד חינוך הבנים נתקל במעצורים שונים בעיר, הרי אין מעצור בפני חינוך הבנות ברוח התנועה הציונית. בד בבד, הם הכירו בהשפעת הבנות על חינוכו של הדור הבא. סוף סוף נמצא לנשים תפקיד בתהליך בניית הלאום, אך המונחים נותרו גבריים ולוחמניים: "לזיין מחנה של נשים עבריות בדרך הרצויה לנו [לחובבי ציון] ולשלחן לפנינו אל המערכה, שיהיו הן נלחמות בעד קיום עמנו, רוחו ולשונו" (אחד העם, "שאלות מארץ-ישראל בתי הספר ביפו", השילוח 1901.1.3).

יהודית הררי

שלהם. לימים כינתה את הסיפורים הראשונים שכתבה במזרח אירופה ובארץ ישראל "סמרטוטים". בסיפורים אלו ביטאה מחאה פמיניסטית חריפה וביקורת חברתית. בראש מערכת הפועל הצעיר עמד יוסף אהרנובitch. בזיכרונות של בן התקופה מסופר כי חיזר אחרי דבורה בארון והביא לה פרחים. דבורה ויוסף נישאו שנה אחרי עלייתה לארץ, אולי מפני שלא עמדו מול הסובבים אותם, שסימנו אותם כזוג. המשורר יעקב פייכמן תיאר אותה ישובה בביתם בנווה צדק, לבושה חולצה אוקראינית ועסוקה במעשה רקמה עם "יופי של אצילות".

שינוי במעמד הנשים בשכונותיה של יפו התבטא גם בהתארגנויות של נשים. בדומה למקובל בקהילות היהודיות במזרח אירופה, נשים התאגדו ביפו לפעילויות צדקה במסגרת אגודה "עזרת נשים". האגודה שהשתתפו בה, "כל נשי עירנו העדינות", הוקמה בשנת 1891. בראשה עמדו חיה ציפה פינס וחיה בן טובים, והיא נועדה לסייע לעניים ולנשים יולדות, ובהמשך תמכה גם בהזנת תלמידים מתלמוד התורה "שערי תורה". האגודה תוארה כאגודה "יחידה בארצנו [...] ובפעולותיה היא תוכל להתחרות עם החברות היותר מועילות בקרב היהודים פה". פעילותן של נשות האגודה השתלבה גם ברוח הלאומית החדשה ביפו, והן עסקו גם במכירת הכרטיסים להצגות של אגודת חובבי הבמה העברית, שנועדו גם לשיפור בית הספר לבנות.

בית הספר לבנות, שהתגלגל ממקום למקום בשכונותיה של יפו, היה ביטוי גם לצמיחתו של החינוך העברי ביפו המרכז של היישוב העברי, וגם לשינוי חברתי במעמד האישה. בית הספר העברי הראשון ביפו, שייסד ישראל בלקינד בשנת 1888, היווה חידוש בכך שנועד לשני המינים - אולם בנפרד. בית הספר נסגר כעבור שנתיים בשל בעיות מימון, ואז הועלה הרעיון לגייס את חברת "כל ישראל חברים" ("אליאנס"), שהקימה רשת בתי ספר ברחבי האימפריה העות'מאנית. "בית ספר לנערות היה נחוץ ליושביה במעט יותר מבית הספר לנערים", נכתב בהמליץ בשנת 1893. "בעד האחרונים היו לפחות 'חדירים'

נווה שלום בעיתונות העברית

הניה מליכסון

במרוצת השנים נדחקה נווה שלום מהתודעה ההיסטורית ומתפיסת המרחב של רובע מנשייה. שמה נבלע במרחב המוכר היום כנווה צדק, על אף שהייתה גדולה ממנה. את חיי הקהילה התוססים בשכונה ניתן לשחזר באמצעות עיון בעיתונות ההיסטורית במהלך השנים, מאז ראשיתה ועד שנת 1936, כשננטשה בתחומה היפואי בעקבות "המרד הערבי". התגוררו בה בעלי מלאכה ורופאים, והיו בה אף בתי מרפא ומרפאות. עיתון חבצלת מיולי 1896 מתאר את פניה והתפתחותה הקהילתית של השכונה.

הדאר המורקי בנות שלום.
סיום א' ח' ניסן תפתח בנות שלום במעונו של האי משה יצחק וויינברג—מחלקה של הדאר המורקי למספר בולים ולשלוח סכתבים. התקן הזה יש לו ערך רב גם בשביל תושבי נווה-צדק, שלא יצטרכו ללכת עוד העירה לרגלי עסקי ככתבים. מודיעי רק כי הכל יהיה בסדר נכון במשטר, ואז יעריך גם הצבור את המוסד הנחון חות.

החרות, 18 באפריל 1910

סניף יפו-תל אביב
קבלת חולים בכל המקצעות משבע וחצי בכוכר עד הצהרים סניף א' רחוב לילינגבלום, מול הסינמה סניף ב' נווה שלום, רחוב ראשי, בית נבוכדנאס המרפאה רק בשביל עניים ובעלי אמצעים מצומצמים על ידי המרפאה ברחוב לילינגבלום נפתחה
ת ח נ ה ל ס פ ו ל ב י ו נ ק י מ

הארץ, 15 בספטמבר 1929

מכתבים מיפו.

עירינו צועדת קדימה משנה לשנה והנה הולכת הלך וקרוב אל דרך שלימותה ושכלולתה. ועדתה אף כי קטנה ורלה היא בכמותה בכל זאת הנה מתקדמת ולובשת צורה נאותה צורת עדה גדולה ומשוכללת הערכה בכל ומתוקנה במוסדותיה ובתי מופעליה המתנוססים בה לגאון ותפארת ואשר בהם תוכל להיות למופת גם לעדות וקהלות אחרות גדולות וקנות ממנה לימים. מי אשר לא ראה את יפו בגולתה לפני שבע שנים כאשר מספר יושביה היה מצער מאד ולא היה לה לא בית ועד ולא בית חולים, לא בית תפלה ולא בית ת"ת ושום מכון כללי אשר בלעדם לא תכון כל עדה בישראל, מי אשר לא ראה את בני יפו מתכנסים להתפלל בבית אופל קמון וצר אשר קירותיו נמו לנפול ואורו שם מחנק לנפש, בעליה קטנה בחצר בית המכילה באחד המבואות היותר ממונפים ומלאים רפש ובוץ עד הכרכים, מי אשר לא ראה כ"ו יוכל לתאר לו את רגשי העונג והששון אשר ירגיש כל איש בבואו לפרור "נווה שלום" אשר בעירנו ובראותו איך נשתנה מצב העיד שנוי גמור. הנה רגלי האיש עומדות בקצה הפרור לפאתי ים ולעיניו נשקף בית הת"ת "שערי תורה" ביפו המתנשא ראשו בגאון כמו יביט בבן וקלסה על יתר הבתים העומדים סביבותיו וכל מראה הבית המתנוסס כיפי בנינו, ברוב חלונותיו הפתוחים אל החוף אשר דרך בו יושב אור הים, הצח ובגובה תאיו ואולמיו בסדריו הפנימיים והחיצוניים, כלו אומר כבוד והדר לו ולמיסדיו ועל

חבצלת, 31 ביולי 1896

בית המרפא החירורגי
של הד"ר פוכבסקי. יפו נווה שלום.
קבלת החולים מתחלת סיום כ' תמוז, בכל יום משער 9 עד 11 בבקר.
על אדות מבלת חולים קובעי-מקום בבית המרפא ומחלות חירורגיות ומחלות נשים) תודה מודעה מיוחדת.

השקפה, 12 ביולי 1907

ביפו ברחוב נווה שלום
בבית ה' וולף יפתח ביום העשרים לחדש סיון בית-אסף-ליולדות. מנהלת הבית היא הטילדת הסדופלסה סווין הנ' ביולה פיינלסון.
יולדות מתקבלות בכל זמן.
בעת הצורך יש תמיד עזרה מדיצינית מידית.

החרות, 8 ביולי 1913

ד"ר יוסף ישעיה בכר

מהמכון פסטור ולמחלות הארצות החמית של פריז.
מלפנים טפקח בבית-חולים לררכי השתן בפריז.
ולמר זמן רב בבתי החולים לעינים.
השתקע ביפו לאיזה חדשים ומקבל
חולים בביתו, רחוב "נוה שלום".

החרות, 1 באוגוסט 1913

הרופא איתו שורצבורד

(סעיר דרוזניק)

רופא מומחה לכל המחלות וביחוד
למחלות הרומטיזמוס, מחלות עינים
ומחלות עור התישב ביפו ברחוב "נוה שלום"
כול התלמוד תורה אצל מר נין.
יותר משלשים שנה התעסק ברפוי חולים
תחת השגחת הפרופיסורים הגדולים ומקוה שיפיקו
רצון מעבודתו.

— לחולים עניים חנם —

החרות, 10 בפברואר 1914

סנטוריום ובתי מרחצאות

(ה. קורנובסקי וד"ר ג. רבינוביץ)

יפו, נוה שלום (מקורם ביה"ח היהודי)

הנני מתכבדים להודיע לקהל הנכבד, כי ביום השלישי כ"ג חשון תרפ"ו 10-11-25
נפתחו בתי המרחצאות של מ"הים ומי-מעין חמים וקרים
המרחצאות מסודרים באופן הכי חדיש וע"פ הדרישה האחרונה של התינינה
ונמצאים תחת השגחת רופא מומחה בעל מקצוע- השרות מדויקת.
על יד בתי המרחצאות נמצא גן פרחים עם כל הנוחיות
בתי המרחצאות פתוחים בכל יום משעה 8 בבקר עד 8 בערב חוץ משבתות וחגים
בערבי שבתות וערבי החגים עד שקיעת החמה
כרטיסי-מנוי אפשר לקבל עלייר הקפה בהנחה הגונה
אנו מקוים שהקהל הנכבד יכבדנו בבקוריו וישבע רצון.
בקרב יפתחו גם יתר חלקי הסנטוריום עם אמבטיות מדיציניות- חשמליות וכו'
בכבוד ה ה ה ה ה

דואר היום, 24 במאי 1929

סנטוריום ובתי מרחצאות

י. פרל וא. וינשטוק. — יפו, נוה שלום

שרות אוטומובילים "מרחב יהודה קלוי פנת
הרצל ישר לבתי המרחצאות. אוטו יוצא בכל
חצי שעה. החל משבע בבוקר עד שבע בערב,
— ה נ ס י ע ה ר ק 5 מ י ל —
אמבטיות חמות : מי ים, ומי מעין, אמבטיות
רפואה : חמי פחם גפרית וכו'.
מחיר האמבטיה 50 מיל לחברי קופ"ה, 30 מיל.
על יד הסנטוריום יש להשכיר חדרים מרוהטים
בכבוד

הארץ, 10 בנובמבר 1924

מלכה חיקין, נוה-שלום

מבקשת משרת מורה
בבית ספר או בבית מלאכה לתפירת בגדי נשים.

הפועל הצעיר, 13 באפריל 1919

בית מלאכה למזודות

בסיטונות וליחידים

רח' נוה שלום 67 קרוב לבית
סנדינוף

הארץ, 4 בפברואר 1927

מודעה

הנני מתכבדת להודיע את הקהל הנכבד, כי פתחתי
פת במקום צה ונעים אצל הים
בית-אבל-פרט; גם יש אצל להשכיר חדרים מרוהטים על
צד היותר נקי ויפה.
המען : בבית מר פיינגולד, סמוך למלון פלדווסט.
ודגני מקוה להפיק רצון משהרי
רבקה תורביץ, יפו.

חבצלת, 18 ביוני 1909

החפצות לקנית מחיכים, נאריסע, עפ"י האפנה האחרונה
מבתי החרושת האנגליים, יכולות להשיגם אצלי ביפו
ע"פ המען :

יונה שלאנג — יפו, נוה שלום.

החרות, 14 באוגוסט 1912

נחום גוטמן, מלון בלה ויסטה.
באדיבות מוזיאון נחום גוטמן לאמנות, צילום: רן ארדה